

GALLECS, CELTES O FRUIT DEL NACIONALISME DEL SEGLE XIX?

Tamara Rodríguez Fontao

2n de Batxillerat A, curs 2014-2015

Maria Jesús Feijóo

Clara Masriera i Esquerre (UAB)

INS Joan Oró

Martorell, 15 de Gener del 2015

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Abans de començar el treball m'agradaria poder tenir l'oportunitat de donar les gracies a totes les persones que han fet possible que jo acabés, i considero que amb èxit, aquest Treball de Recerca, agrupant-les en els quatre pilars en els que m'he recolzat per dur a terme la investigació i la posterior redacció del treball.

Així doncs començaré amb **la meva tutora del Treball de recerca des de l'institut**, Maria Jesús Feijóo, la qual, ha estat un dels pilar on m'he recolzat un i mil cops en els moments de màxima frustració quan no trobava les causes d'algun fet de la investigació, **i també amb Clara Masriera i Esquerre** a la qual he d'agrair tots els dies que ha dedicat al meu treball, i tots els contactes i llocs de consulta que m'ha proporcionat, sense oblidar les forces i ganes que em donava per seguir endavant amb la investigació, com ella deia, per mostrar al món la meva opinió sobre el que ens envolta.

Igual que amb el segon pilar i no menys important: **els meus pares**, Alberto i Luisa, els quals van passar tot l'estiu del passat any 2014 visitant castro per castro tota Galícia sense protestar. Són ells qui van ensenyar-me a estimar una terra que és ara la meva segona casa, són ells els que han fet que en aquesta ocasió hagi arribat fins aquí però sabent que la meva meta encara està lluny i haig de seguir treballant per arribar-hi.

També vull donar les gracies a **la meva família**: els meus tiets, Alfonso, Belén, Teresa i José Antonio, els meus avis, José, Luís i Mari Luz, els meus cosins, Adrián, David, Andrea, Antonio, Maite, José i Iria Maria. A Amadora i Antonio per ser tan importants com són per a mi, i en especial a la meva padrina, Isabel, ja que ells amb la seva curiositat envers la meva investigació i la seva col·laboració en la mateixa, motivaven que jo em mantingués amb ganes i motivació endavant.

I per últim un pilar basat en **amics**, en especial Ana M., Sara M., Laia P., Elisabeth F., Geni C., Alex R., per ser únics i tenir la gran capacitat de fer-me veure les coses d'una altre manera.

Aquí també afegiré al director del punt d'informació turística de Porto do Son, per fer-me obrir els ulls en molts aspectes relacionats amb el treball, a Andrés Pena, Begoña Garrido, Eduardo Pardo, Felipe Arias i José María Bello, per la seva col·laboració experta. A tots aquests, i als que possiblement em deixo: gracies, **gracies per haver fet possible tot això.**

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Conocer Galicia es, ante todo, conocer su gente, su cultura y costumbres, su tierra y su patrimonio monumental y artístico.

Una cosa lleva a la otra, el paisaje está incompleto sin conocer a los hombres y mujeres con sus costumbres y tradiciones, como tampoco es posible conocer a fondo Galicia sin hacer un rastreo de su cultura, su historia y sus monumentos.

Autor anònim.(Adaptació)

PRÒLEG

Els estudis del que es coneix com a món celta a la Península ibèrica, sempre han estat molt controvertits, bàsicament per un interès polític uniformitzador i inexistent de la riquesa i diversitat cultural de la Península. Són pocs els treballs de síntesi que s'han realitzat en aquest sentit, i les investigacions que hi ha encara queden molt diversificades per unes tendències historiogràfiques variades i poc consensuades. Tot plegat, ha ocasionat una escassa difusió dels resultats científics obtinguts durant anys d'excavació i un consegüent desconeixement d'aquest tema.

Aquest fet em consta que ha sobtat a la Tamara Rodríguez, autora d'aquest treball que m'és grat presentar. L'estudi que ha realitzat de ben segur que per a ella ha suposat un primer punt de contacte amb una cultura antiga, ja desapareguda, si bé molt propera als seus orígens familiars i que va col·laborar a definir alguns trets culturals del que avui dia coneixem com l'actual Galícia.

Al llarg d'aquest acurat treball, la Tamara reflecteix la seva preocupació pel desconeixement i oblit que bona part de la societat actual té dels seus avantpassats castrens. Aquest desconeixement es deu, en part, al fet que va ser procedida, absorbida i engolida per la forta personalitat de la civilització romana que va diluir els trets culturals de la cultura castrense, fins el punt de fer-la gairebé desaparèixer. Malgrat tot, de mica en mica, l'arqueologia ha anat recuperant les restes materials que han de permetre, a la llarga, crear la singular història d'aquest territori.

Per l'interès que ha mostrat l'autora d'aquest treball, en la recerca, problemàtica i coneixement de la cultura castrense, tinc la impressió que a aquí comença un apassionant camí en el camp de l'arqueologia. En aquest sentit, l'ànimo a continuar investigant i a ser curiosa en aquest camp. Potser, en un futur no molt llunyà i després d'una formació universitària, serà la Tamara qui ens explicarà més coses sobre aquesta cultura i aquest territori.

Dra. Clara Masriera i Esquerra
Universitat Autònoma de Barcelona

INDEX

Pròleg

- I. Introducció i Abstract**.....pàgina 1
 - 1. *Edat del Ferro a Europa*.....pàgina 4
 - 2. *Els Celtes, des de la visió dels autors clàssics*.....pàgina 4
 - 2.1 *Els autors greco-romans. Estudiosos dels Celtes*.....pàgina 5
 - 3. *Castrexos, Nord-Oest peninsular*.....pàgina 7
- II. Els Celtes a Europa**.....pàgina 9
 - 1. *Els Celtes antics, la cultura Hallstatt*.....pàgina 9
 - 2. *Els Celtes històrics, la cultural de La Tène*.....pàgina 10
- III. Els celtes a la península Ibèrica?**.....pàgina 13
 - 1. *Hi havia realment Celtes en aquest món preromà?*.....pàgina 13
 - 2. *Els pobles preromans peninsulars*.....pàgina 13
 - 2.1 *Els Ibers*.....pàgina 15
 - 2.2 *Els Celtibers*.....pàgina 16
 - 2.3 *Els Castrexos*.....pàgina 17
 - 3. *Diferències entre els Celtes i els Castrexos*.....pàgina 18
- IV. Els Castrexos. El poble Gàl·lic**.....pàgina 24
 - 1. *Context històric*.....pàgina 24
 - 1.1 *Cultura Castrexa*.....pàgina 24
 - 2. *L'edat de Ferro a Galícia, la Cultura Castrexa*.....pàgina 26
 - 3. *Aspectes socials i culturals*.....pàgina 27
 - 4. *Aspectes econòmics*.....pàgina 27
 - 5. *Aspectes d'organització política*.....pàgina 28
 - 6. *Colonització Romana: creació de la cultura Galaico-Romana*...pàgina 29
- V. Estudi de la hipòtesi primària**.....pàgina 32
 - 1. *Hipòtesi primària*.....pàgina 32
 - 1.1 *Anàlisi currículum escolar*.....pàgina 32
 - 1.1.1 *Primer cicle de Primària*.....pàgina 33
 - 1.1.2 *Segon cicle de Primària*.....pàgina 33
 - 1.1.3 *Tercer cicle de Primària*.....pàgina 35
 - 1.1.4 *Primer cicle de la ESO*.....pàgina 36
 - 1.2 *Enquestes de comprovació coneixements cultura pròpia*.....pàgina 37
 - 1.3 *Anàlisi a nivell politico-institucional*.....pàgina 40
 - 2. *Corrents històrics, el debat sobre el celtisme*.....pàgina 42
 - 2.1 *El celtisme i els seus defensors*.....pàgina 42

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

2.2 Oposició al Celtisme.....	pàgina 44
3. Propostes per a la divulgació de la cultura castrexa.....	pàgina 44
3.1 Creació de fulletons divulgatius.....	pàgina 44
3.2 Propostes didàctiques escolars.....	pàgina 49
3.2.1 Propostes didàctiques nivell primària.....	pàgina 49
3.2.1.1 Segon de Primària.....	pàgina 49
3.2.1.2 Quart de Primària.....	pàgina 50
3.2.1.3 Sisè de Primària.....	pàgina 51
3.2.2 Propostes didàctiques nivell Secundària.....	pàgina 52
3.2.2.1 Segon de ESO.....	pàgina 52
VI. Castro de Viladonga. Anàlisi de la hipòtesi secundària.....	pàgina 53
1. Castro Viladonga.....	pàgina 53
1.1 Excavacions arqueològiques al castro.....	pàgina 55
2. Contorn natural i patrimonial del castro.....	pàgina 59
3. Medi natural i hàbitat.....	pàgina 59
3.1 El medi natural.....	pàgina 59
3.2 El nivell preromà del castro.....	pàgina 60
3.3 Organització dels espais del castro.....	pàgina 62
3.4 Les construccions.....	pàgina 65
3.4.1 Elements constructius.....	pàgina 66
3.4.2 Cobertes vegetals i altres elements.....	pàgina 66
3.4.3 Cobertes de teula.....	pàgina 67
4. Cultura material.....	pàgina 67
4.1 Eines i útils de pedra.....	pàgina 67
4.2 El treball del bronze.....	pàgina 68
4.3 El treball del ferro.....	pàgina 70
4.4 El vidre. Materials periples.....	pàgina 71
4.5 La ceràmica i els seus tipus.....	pàgina 72
4.5.1 Ceràmica Castrexa.....	pàgina 73
4.5.2 Ceràmica comuna Romana.....	pàgina 73
4.5.3 Ceràmica terra sigillata.....	pàgina 74
4.6 El teixit i la vestimenta.....	pàgina 75
4.6.1 Els adorns i l'orfebreria.....	pàgina 76
4.7 Sistema monetari i de mides.....	pàgina 77
4.8 Vida quotidiana a dins el castro.....	pàgina 79
4.9 Les creences.....	pàgina 80
VII. Conclusions.....	pàgina 83

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

ANEX I, ENQUESTA	pàgina 86
ANEX II, FULLETONS RECOLLITS ALS CASTROS	pàgina 88
ANEX III, MATERIAL DE DIFUSIÓ CULTURA CASTREXA(Fulletons)	pàgina 92
ANEX IV, GRAELLA DE CONTINGUTS DIDÀCTICS	pàgina 93
Bibliografia	pàgina 97
Webgrafia	pàgina 98

BLOC I- INTRODUCCIÓ I ABSTRACT

Des de la meva infància, he tingut consciència dels meus orígens Gallecs, les meves arrels, i tot i la meva estima per la meva Catalunya natal, sempre ho he portat com a bandera o model de vida.

La meva afició per la història antiga em va portar, des del moment en que vaig tenir un terç de la consciència i mentalitat actual, a investigar sobre el passat, basant-me sempre en la pregunta: per què som així? Per què succeeix allò? Sempre buscant un perquè, un motiu impulsor dels fets succeïts. Amb els anys vaig decidir que volia saber el per què jo era com era, d'on venia la meva existència i la dels meus propers, quina civilització havíem estat els que provenien del mateix lloc que jo... Així va ser com, per ajuda de comentaris dels pares vaig descobrir els Celtes, que ells pensaven que eren els nostres pares, i que els hi sonava que era el mateix que parlar dels Castrexos, així que jo vaig associar Castrexos com a gentilici dels Celtes que van habitar la zona Nord-Oest d'Espanya, però quan vaig posar-me a investigar vaig descobrir que no: els Castrexos, habitants del Nord-Oest peninsular, eren els pares de les meves arrels i poc més que la seva influència els relacionava amb els Celtes, de la mateixa forma que també ho feia amb els Fenicis i Grecs que viatjaven pel Mediterrani, és a dir, els Castrexos eren una barreja entre la cultura dels indígenes de la zona N.O d'Espanya, els Celtes, i els Fenicis i Grecs.

Els Castrexos eren els creadors d'aquells gravats a les parets, a les pedres, de construccions ara mig desfetes, ... Aquest descobriment em va fer patir, ja que els pares de les meves arrels, de la cultura Gallega, havien estat ignorats fins a tal punt que els confonien amb una altre civilització, i els seus treballs, eines, avenços i habitatges, eren ignorats com a un fet massa comú.

Aleshores vaig canviar la direcció del meu Treball de Recerca, que en un inici tractava d'investigar els Celtes a Galícia, i el vaig encaminar a conèixer els

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Castrexos amb la profunda convicció d'integrar d'alguna manera un apartat al menys que fes entendre a la societat la diferència amb els Celtes.

Al principi, aquest descobriment tant trasbalsador, feia que em costés trobar una hipòtesi o un motiu pel qual es podrien oblidar els Castrexos i fer-los passar per Celtes, però al visitar el punt d'Informació de "Porto do Son" (municipi on està un dels Castros que vaig visitar), vaig mantenir una interessant conversació amb el gerent del lloc (titulat en història), la qual em va portar a convertir una pregunta que em va fer en la meva hipòtesi principal: *realment la societat Gallega és descendent dels Celtes o aquest fet és fruit del nacionalisme nascut amb força a finals del segle XIX? Actualment es manté aquesta ignorància per una intencionalitat política?* Alhora vaig recordar la meva intenció de saber com eren i descobrir que en quedava. Per descobrir-ho havia d'estudiar un castro que hagués tingut un fort contacte amb la cultura Romana, per saber que era el més important pels Castrexos i que per tant, entenem, havien mantingut a pesar del pes dels Romans. Per això mateix vaig decidir estudiar el Castro de Viladonga, des dels costums fins a la manera de subsistir, pel fet de ser un castro Galaico-Romà.

La meva identitat doncs, em porta a descobrir els Castrexos, i l'essència dels Celtes, per poder diferenciar-los i trobar la influència d'aquests últims en els pares de la meva nació.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Abstract en català

Aquest treball és una indagació en el passat dels actuals Gallecs, amb la intenció de descobrir els seus orígens. A més, es pretén descobrir què és el que els gallecs coneixen de la seva cultura i si des del govern s'està ajudant a la divulgació d'aquests coneixements. Per arribar a aquestes dades es farà un anàlisi del currículum escolar gallec, un anàlisi social mitjançant enquestes per a comprovar si s'assoleixen correctament aquests coneixements i un cultural a través de l'observació politico-institucional.

Abstract en Castellà

Este trabajo es una indagación en el pasado de los gallegos actuales, con la intención de descubrir sus orígenes. Además, se pretende descubrir que es lo que los Gallegos conocen de su cultura y si desde el gobierno se está ayudando a la divulgación de estos conocimientos. Para llegar a estos datos se hace un análisis del currículum escolar gallego, un análisis social mediante encuestas para comprobar si se adquieren correctamente estos conocimientos y uno cultural a través de la observación político-institucional.

Abstract en anglès

The purpose of this paper is to research in the past of the current Galician people so as to discover their origins. Moreover, I pretend to find out what the Galician's know about their culture and if their government is helping to inform about their ancestors. In order to highlight those facts, we have done the Galician School curriculum analysis, a social analysis by means of surveys to check if this knowledge is successfully acquired, as well as a cultural one through the observation of political and institutional services.

1. L'EDAT DEL FERRO A EUROPA

Des de sempre, s'ha considerat que el límit d'aquesta etapa està en l'any 750 aC tot i que no es van trobar cap canvi cultural bruscat que demostrés un canvi d'època o moment històric, però sí es el moment en que el ferro va fer la seva aparició a molts punts diferents d'arreu d'Europa.

La seva utilització es va anar generalitzant poc a poc per Europa, ja que el seu treball i manipulació eren diferents als del bronze. Els primers que van utilitzar-lo van ser els Hitites, els quals el van utilitzar en un nou i més eficaç armament que els va ajudar a tenir un gran poder territorial. Quan el seu imperi va caure, la utilització del ferro es va estendre per tota Europa.

Aquest moment històric es dividiria en quatre períodes: cultura dels túmuls, cultura dels camps d'urnes, cultura de *Hallstatt* i la de *La Tène*.

2. ELS CELTES, DES DE LA VISIÓ DELS AUTORS CLÀSSICS.

Ja per començar, no és gens fàcil definir el concepte de "Celta", ja que ha estat un terme utilitzat al llarg dels anys amb multitud de sentits diferents, i encara és motiu de discussió entre els especialistes, ja que es pot observar el terme des de un punt de vista ètnic, lingüístic o arqueològic.

La paraula "Celta", es pot enumerar amb un total de vuit usos diferents: els pobles que es van trobar els Romans al nord dels Alps, pobles que es van anomenar a si mateixos d'aquesta manera, un grup de llengües del tronc Indoeuropeu, un complex arqueològic de l'edat del ferro, un estil artístic d'aquesta època, conjunt de qualitats que els hi eren atribuïdes com el valor o l'amor a la independència, l'art Irlandès de l'edat mitjana o l'herència celta actual, a les quals s'hi hauria d'afegir els matisos que se'ls hi ha donat a Espanya, concentrant-nos en especial a la zona de Galícia, que es sobre la que tracta aquest treball de recerca.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Aquest tema ha aconseguit ser de gran actualitat a les últimes dècades, des de la gran exposició que al 1991 es va inaugurar a el Palau Grassi de Venècia, amb el títol : “ Els Celtes, la primera Europa” anomenat originalment “I Celti”

Sigui quin sigui el motiu d'aquest creixent Catàleg dels materials de l'exposició "I Celti" interès pels Celtes, aquest resulta ser col·lectiu, i està tenint moltes facetes positives ja que això porta a una forma de veure el Patrimoni Històric i Arqueològic per part de població que mai fins el moment s'havia fixat en ell i implica una necessitat de conservar-lo per poder divulgar-lo després (tal i com tractaré de fer en aquest treball de recerca)

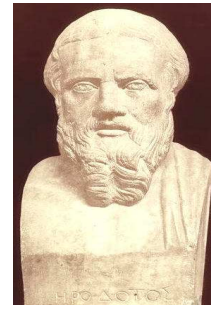
Independentment de totes aquestes consideracions, a les línies següents tractaré d'esbossar un resum del que avui dia es pot considerar Celta, tant a nivell Europeu, com més concretament a Espanya, tenint en compte que realment va constituir un substrat cultural important i va ser un dels components més significatius del nostre món preromà, basant-me per definir-los els Autors Greco-Romans.

2.1 Els autors Greco-Romans. Estudiosos dels Celtes.

Els primers indicis que tenim dels Celtes, van ser proporcionats pels autors clàssics, ja fos pel coneixement obtingut amb la convivència, o per referències que autors anteriors van deixar. En el que si coincideixen és en caracteritzar-los com a “ gent que habitava els territoris de l'Europa del Nord dels Alps, que van difondre la seva cultura des de Irlanda fins l'extrem oriental Europeu” i també com a “ guerrers sanguinaris i bel·licosos”.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Herodot (480-430 aC) els va anomenar per primer cop “*Keltai*” per parlar d’un grup de Bàrbars que vivien al nord de la civilització Grega. Va dir : “ *el riu Istro(Danubi), com és sabut, flueix del país dels Celtes i de la ciutat de Pirenne dividint Europa per la meitat*”.

Bust de Herodot.

Xenofont (430- 340 aC) ens parla en una de les seves obres de la presència de mercenaris Celtes que seguien les ordres de Dionís de Siracusa quan van atacar Tebes el 368 aC.

Amb tot això, no tenim clar si el nom de Celtes era el que els pobles indígenes es donaven a ells mateixos, però potser que fos el primer que els Grecs els hi van sentir a dir i el van utilitzar per denominar tots els que tenien unes característiques similars que habitaven des d’Iberia fins el Danubi.

La Gàlia en temps de Juli Cèsar.

Els Romans també van parlar sobre ells, referint-se als territoris Occidentals. Per utilitzar un exemple citaré Cèsar(s. I aC) el qual va dir: “*...la Gàlia està dividida en tres parts: al nord els Belgues, al Sud-oest els Aquitans i al centre els Celtes, que segons la seva llengua són anomenats Celtes i per a nosaltres són Gals...*”¹

Tots aquests testimonis, s’han d’observar i entendre des de la perspectiva en la que estan escrits i és impossible no pensar que des del món civilitzat dels Grecs o els Romans, havien de ser incomprensibles els comportaments que tenien els Celtes.

¹ CÈSAR, Juli, La guerra de les gàlies (Bello Gallico), s.I a.C.

3. CASTREXOS, NORD-OEST PENINSULAR

Si ens situem al Nord-Oest peninsular, allà on actualment trobem els territoris de Portugal, Galícia i gran part d'Astúries, observarem que aquí hi ha una cultura amb una sèrie de característiques culturals pròpies anomenada Castrexa o castellanitzant el terme Castreña. Aquesta cultura estarà caracteritzada pels seus habitatges anomenats Castros.

Aquesta cultura hauria estat influenciada pels Celtes, igual que pels Fenicis i Grecs, però mai seria una cultura classificada com a Celta sinó com a subcultura d'aquesta. Tot i així sobre aquesta última consideració trobem moltes dissidències entre els que, a diferència de mi, tenen coneixements molt amplis del tema, trobant Celtistes, com seria la Rosa Brañas o altres més escèptics com Antonio de la Peña, així tot i que jo m'afegeixo als grups d'intel·lectuals que consideren els Castrexos com una cultura a part, tot i que deixant oberta la porta de pensar en ella com una subcultura dels Celtes, aquest punt no està comprovat, i per tant parlem des de la suposició i el punt de vista personal, no des d'una acceptació de la teoria a nivell universal.

Utilitzant l'estudi de l'onomàstica, els topònims i els teónims, ja que no se'n han conservat textos indígenes, identifiquem el substrat lingüístic de la zona dels assentaments com a Indoeuropeu. A més, si observem els resultats que aporten els arqueòlegs i lingüistes que estudien la matèria, observem que el tòpic del Celtisme Gallec està purament influenciat amb els corrents nacionalistes del segle XIX i es mantenen per una funció purament turística, ja que atreu molt més la denominació Celta, coneguda i amb

Punyals Celtes.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

mols seguidors, que Castrexo ja que el seu nom ja ens fa pensar en quelcom bast i no té un impuls cultural que el faci conegut arreu, ja no del món si no del mateix país on es va desenvolupar. Així doncs, veiem reafirmada la nostra hipòtesi de que no hi ha un Celtisme Galaic sinó una Cultura Castrexa subordinada dels Celtes, tant com d'altres cultures amb les que van comercialitzar o mantenir algun tipus de contacte.

BLOC II. ELS CELTES A EUROPA

3. ELS CELTES ANTICS, LA CULTURA DE HALLSTATT

Aquells pobles que van ser denominats Celtes pels autors més clàssics van ser aquells que habitaven el centre i l'oest d'Europa durant els últims segles abans el canvi d'era.

El trànsit dels segon al primer mil·lenni abans de l'era va ser una època molt convulsa i migracional als imperis d'Orient i el Mediterrani Oriental, i també a l'interior d'Europa on va néixer la cultura del Camp d'Urnes, estesa posteriorment a Orient i Occident, fins arribar a la nostra península Ibèrica.

Ocupant tots els territoris on van habitar els Camps d'Urnes, es van estendre aquells que pertanyien a la cultura de Hallstatt- anomenat així per un jaciment situat als Alps pertanyents a Àustria. Aquest enclavament, doncs, es va desenvolupar des de finals de l'edat de bronze entre els segles VIII i VI aC, donant-li nom tant a la cultura com a la gent que el protagonitzava, considerant-se com l'inici dels celtes.

Mapa físic extensió de la cultura Hallstatt.

Aquest jaciment de Hallstatt podria ser escollit com a exemple de la evolució

Mapa situació enclavament Hallstatt.

cultural d'aquells moments on començava a sorgir una sèrie de centres importants de producció. L'enclavament va prosperar per la explotació de les mines de sal sobre les que estava situat. A més de la sal, també tenien altres productes amb els que comercialitzaven, com els minerals, el coure, etc...

Però, tot i que el comerç de diverses matèries fos cada cop més comú i donés més beneficis, la gran majoria de la població va viure dispersa per la zona,

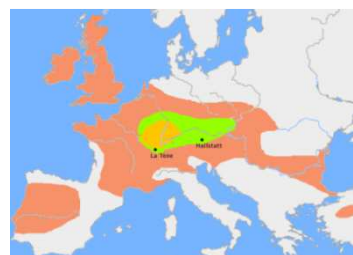
Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

basant-se en una subsistència de productes de la seva pròpia agricultura i ramaderia, i els intercanvis només beneficiaven els enclavaments que controlaven directament la producció dels materials i productes comercialitzats.

Els models explicatius que s'utilitzen per aquestes societats tant destinades a mostrar el seu poder amb la ostentació, amb una decoració excessiva dels seus morts - per mostrar el seu prestigi social i deixar constància de la separació de les diverses classes socials que havien de regir la societat de l'època - es poden resumir en un únic, i es que es considera que aquests grups del interior Europeu tenien ja un sòlid circuit intern on controlaven matèries primes, medis de producció i la mà d'obra, provocant que en el moment en que la demanda dels productes va augmentar poguessin fer-li front produint excedents i dedicant-os exclusivament a la comercialització. Aquestes noves relacions comercials augmenten el poder i el prestigi dels caps que les controlaven , i alhora, redistribuïen entre els caps de menor importància o poder, creant diferents nivells de vassallatge des de els caps dels enclavaments que depenien d'un principal, arribant a un sistema molt jerarquitzat que va entrar en una crisi a finals del segle VI aC .

4. ELS CELTES HISTÒRICS, LA CULTURA DE LA TÈNE

Tot i que el correcte seria que es parlés - generalitzant- com una continuïtat cultural entre el període de Hallstatt i el següent període, si l'observem arqueològicament , podem observar tot una sèrie de canvis entre els que remarcaré la eliminació de la tradició de les tombes decorades ostentosament que caracteritzaven el final de l'edat del Ferro.

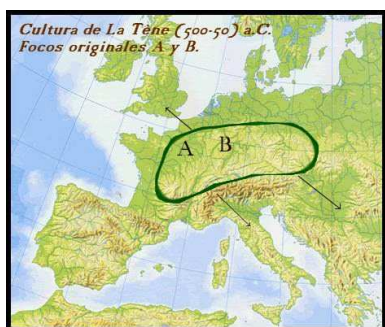

Localització de *La Tène* a nivell Europeu.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Aquesta nova etapa va agafar el nom de La Tène a partir d'una necròpolis amb el seu poblat, trobat a Suïssa a mitjançant del segle XIX, la qual va proporcionar als arqueòlegs gran quantitat de materials diversos.

Durant la primera etapa de la segona edat del Ferro, denominada *La Tène A* (

Localització geogràfica de les dues etapes.

450-400), podem apreciar un canvi o decadència en el sistema econòmic anterior, el qual estava basat en els intercanvis amb els Etruscos i colònies Gregues del Mediterrani, que havien enriquit les societats indígenes.

Podem comprovar, doncs, que també hi ha un abandonament dels centres comercials

segurament propiciat per la creació d'altres ports importants en l'Adriàtic a partir del segle V aC, debilitant aquest comerç del que es nodrien. Aquest fet conjuntament amb la despoblació i la pèrdua de riquesa, ens serveix de mostra per comprovar la progressiva substitució o canvi econòmic de els enclavaments. Alhora, també trobem modificacions en l'àmbit de la tipologia dels materials trobats, creació de nous models d'armes, noves formes de les ceràmiques o fins i tot dels carros que es trobaven a les tombes que passen a ser de dues rodes en comptes de 4 com al temps de la cultura de Hallstatt.

El màxim moment d'expansió d'aquesta cultura el podríem situar durant els períodes de *La Tène B* (400-275) i *C* (275- 120) durant els quals es va arribar a una gran homogeneïtat del món Celta, tot i que seguien existint una sèrie de diferències regionals. El sistema econòmic i social d'aquestes societats era molt inestable, i conjuntament amb la ruptura de les antigues rutes comercials, el desplaçament d'algunes zones, diferències internes i la recerca de nous productes van fomentar un desplaçament poblacional en direcció al Sud d'Europa i cap a l'Est.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Les fonts escrites clàssiques ens parlen d'això remarcant el seu objectiu de poder obtenir productes apreciats per ells del Sud, com el vi o l'oli. Una mostra seria el que va dir Polibi “ *Els Celtes, els quals freqüentaven als Etruscos per la seva proximitat i dels quals admiraven la bellesa del seu país, van buscar un lleuger pretext i els van atacar per sorpresa amb un gran exèrcit fins la esplanada del riu Po, ocupant tota l'esplanada...*”², o el dit per Titus Livi el qual descriu: “ *Sense cap dubte, els Gals van passar en Itàlia dos cents anys, després que fos assaltada Chiusi i que fos saquejada la Ciutat de Roma..*”³

Si analitzem tota aquesta informació des de un punt de vista arqueològic, podríem assegurar que és l'època de major esplendor material, ja que per tot el continent comencen a aparèixer nombroses espases, fíbules, adorns, que demostren els incomptables contactes entre comunitats Europees. A la Península Ibèrica podria considerar-se-la una excepció, ja que no s'hi ha trobat cap tipus de prova que mostri una incursió de forma massiva de Celtes des de l'altra banda dels Pirineus.

És també l'època de major esplendor de l'Art Celta, considerat com un dels indicadors més clars de la cultura de *La Tène*, pels seus adorns amb motius geomètrics curvilinis, vegetals i antropomòrfics. Aquest art, ha estat considerat molt eclèctic i variat pel fet de que incorpora elements Grecs, Etruscos, Escites i Romans, tot i que adaptant-los al seu caràcter propi.

² Polibi, *Història II*, 17.

³ LIVI, Titus, *Ab Urbe Condita* (V, 33)

BLOC III- ELS CELTES A LA PENÍNSULA IBÉRICA?

1. HI HAVIA REALMENT CELTES EN AQUEST MÓN PREROMÀ?

Mapa físic de la Península Ibérica

Al llarg del primer mil·lenni aC, a la Península Ibérica van viure diversos poblats de cultures diferents, totes elles “descendents” dels Celtes.

Aquestes cultures o pobles diferents tenien alguns fets comú, com viure en poblats emmurallats, que anomenaven Castros, el fet de dedicar-se a la ramaderia i agricultura basada en cereals, o l’elaboració de peces de ceràmica i teixits amb materials com la llana.

Alguns d’aquests pobles pre-romans que seguidament estudiarem són: els *Ibers*, els *Celtibers* i els *Castrexos*.

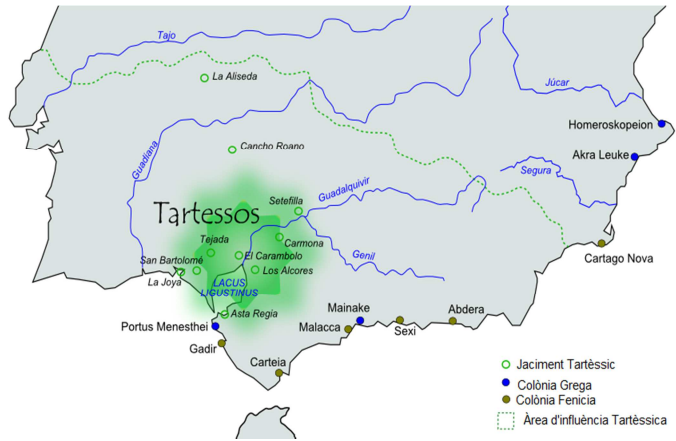
2. ELS POBLES PREROMANS PENINSULARS

El primer a fer abans d’iniciar aquest bloc, és fer un esquema històric del succeït al nostre territori abans de la conquesta de Roma, per tal d’aconseguir comprendre el caràcter dels grups preromans i el lloc que ocupaven.

Així doncs en el trànsit entre els finals de l’edat de bronze i l’inici de la de ferro, es van desenvolupar diferents regions. Pel Mediterrani, van arribar a les costes d’Andalusia els “ colonitzadors” fenicis i grecs que es van relacionar amb els indígenes de la zona fent relacions culturals. Els fenicis, procedents de Tir van fundar una sèrie de colònies a la resta de Màlaga i Almería, i a l’altre costat de l’estret on va destacar la colònia de Gadir (Cadis) que segons fons literàries va ser fundada l’any 1100 aC (data no confirmada per l’arqueologia).

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

En aquesta zona es va desenvolupar la **cultura Tartèssia**, fins la seva caiguda al segle VI, moment en que l'activitat cultural es va desplaçar cap a l'Andalusia oriental, on es va crear la Cultura Ibèrica impulsada pels colonitzadors Grecs.

Mapa geogràfic on es mostra la zona d'influència Tartèssia

Per altra banda, trobarem la part Atlàntica que des dels inicis de l'edat de bronze mostrava relacions molt fluides amb les altres regions Atlàntiques. El conjunt de la "família atlàntica" era un grup heterogeni que es va caracteritzar per l'intercanvi i utilització d'armes, joies i altres objectes similars, fets de bronze. Van arribar al clímax, a l'etapa final de l'edat de bronze.

Per últim, parlem de l'arribada a la península pel continent a la influència dels Camps d'urnes. Basant-nos en les evidències, sembla estar demostrat que els individus que van endinsar-se al nostre territori van ésser escassos i no violents, però ens van fer aportacions culturals molt importants que encara podem percebre a Catalunya i la vall de l'Ebre, a l'altiplà.

	MESSETA ORIENTAL	MESSETA OCCIDENTAL	NORD-OEST
I EDAT DEL FERRO	Castros sorians. Celtibèric antic	Soto de medinilla I. Soto de medinilla II.	Cultura Castrexa
II EDAT DEL FERRO	Castros sorians. Cultura Celtibèrica (Celtibers)	Cogotas IIa, IIb, IIc. Miraveche-bernaria (Vetons)	Cultura Castrexa (Galaics i Asturs)

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

La seva influència es confirma també per les noves activitats destacant els rituals funeraris, que ara consistien en la incineració dels cadàvers.

Es creu que els individus dels Camps d'urnes van ser els que van introduir la llengua Indoeuropea al nostre territori. El que s'ha de debatre encara és el fet de si aquests homes ja utilitzaven la llengua Celta.

Algunes d'aquestes cultures citades anteriorment, van evolucionar a la II edat del ferro, destacant la Celtibèrica, per influir a l'altiplà.

2.1 Els Ibers

El litoral mediterrani i el sud peninsular estaven habitats per pobles ibers. Vivien de l'agricultura i de la ramaderia. Conreaven ordi, blat, mill i plantes per fer teixits, com lli i espart.

Mapa indicant zona habitada pels Ibers.

Els poblats estaven emmurallats i situats en petites elevacions del terreny. Coneixien el ferro i varen servir el torn per fabricar objectes de ceràmica. Eren hàbils fabricants d'objectes d'orfebreria i d'armes. Varen comerciar i varen encunyar moneda. Crearen un sistema d'escriptura propi.

Recreació poble Iber.

Varen difondre l'ús de l'arada i adoptaren el conreu de la vinya i l'olivera. També van aprendre a conservar el peix per mitjà de la salaó. Els ibers incineraven els seus difunts. La incineració es feia en un lloc específic: la necròpolis.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

És important, també, que recalquem el culte que feien al sol, com si d'un ésser suprem es tractés, adoraven la lluna i els estels, tant com els arbres, l'aigua i les muntanyes. Acostumaven a practicar la caça i la guerra, gairebé com si d'una activitat esportiva es tractés. A diferència dels Castrexos i Celtes, les dones no tenen gairebé poder a la societat ni participaven a les guerres. Elles només realitzaven les tasques domèstiques, i feien un cop de mà a les feines del camp.

2.2 Els Celtibers

Els Celtibers són un dels grups que van habitar la Península Ibèrica. Els seu nom té dues interpretacions diferents entre les fonts clàssiques tant Gregues com Romanes. D'una banda, autors com Posidoni o Marc Valeri expliquen que s'anomenen *Celtibers* ja que són una barreja homogènia entre Celtes i Ibers; d'altra banda Estrabó indica que el nom es deu al simple fet de que eren Celtes que vivien amb i com els Ibers.

El territori que van arribar a poblar era anomenada *Celtibèria* i comprenia la vora occidental de l'altiplà, és a dir, tot aquell territori que actualment componen les províncies de Sòria, Guadalajara, Conca, Saragossa i Terol.

Localització geogràfica dels territoris actuals que ocupava la Celtibèria.

Aquest tipus de cultura o poblat s'estructuraven en *Oppidiums*, és a dir, en grans ciutats fortificades que exercien un gran control dels nuclis habitats sota la seva "jurisdicció". En aquestes grans oppidiums existia un consell de savis, format per homes d'edat avançada i nobles, que farien una funció similar a la del senat.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

La societat Celtibèrica acostumava a portar túniques de lli que recobrien amb capes de diverses tonalitats negres sense mànigues, amb una obertura davantera, que es subjectaven al pit amb fíbules. El bestiar era el que proporcionava les matèries primeres per als teixits amb els que es fabricaven les seves vestimentes. Les dones teixien el lli i competien en concursos de teixit.

Els habitacles Celtibers estaven dividits en tres cambres de baixa altura: el celler, la cuina i el dormitori, el qual s'ubicava a la part més posterior i llunyana a la porta d'entrada.

Reconstrucció d'una casa de tipus Celtibera.

Els Castros es construïen amb pedra i tova, i les parets interiors de fang.

2.3 Els Castrexos

La cultura Castrexa està marcada per l'establiment de grups humans en poblat fortificats a Galícia, l'Oest d'Astúries (fins el riu Navia) i el Nord de Portugal (fins el riu Duero).

Les influències de les poblacions de l'Europa Occidental van portar a concloure que la cultura Castrexa ve introduïda per pobles d'origen Celta, que envaiïen el territori, encara que aquesta tesi està pràcticament desfasada i actualment no té gaires seguidors. En relació al seu final, hi ha qui apunta a que aquesta cultura no va tenir un final rotund sinó que poc a poc es va anar adaptant al sistema provincial Romà fins a unir-se i crear la cultura Galaico-Romana.

L'economia d'aquests pobles és una economia amb agricultura intensa: cereals, llegum i hortalisses. Es coneixen també petits horts als costats del castro, on els

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

cereals no tindrien lloc, sinó que estarien en un lloc més apartat del castro. La localització del castro a la muntanya o monts facilita molt les feines de recollida de fruits i llenya.

Es comencen a crear les primeres cabanyes per emmagatzemar excedents, els quals conservaran amb noves tècniques d'assecat, fumat i fermentació, així neix la cervesa dels molins.

3. DIFERÈNCIES ENTRE ELS CELTES I ELS CASTREXOS.

Aquest apartat està creat amb la funció o l'objectiu de fer veure a la gent les diferències entre Celtes i Castrexos per a que arribin a descobrir i els hi quedi clar que no són el mateix.

En primer lloc hauríem de veure la seva definició ja a nivell descriptiu, així doncs definiríem els Castrexos com a grups humans que vivien en poblats fortificats arreu de Galícia, l'Oest d'Astúries i el Nord de Portugal. Aquest punt és difícil si tractem de fer-lo amb els Celtes, i es el moment on hem de recórrer a la consulta de diferents pensaments o teories d'arqueòlegs experts per arribar a unes conclusions que a grans trets diuen que els Celtes eren grups de societats tribals d'Europa que van compartir una cultura material iniciada durant l'edat del ferro. Aquest grup el formarien els Celtes continentals de la Gàlia, els del nord d'Itàlia, Alemanya, Bohèmia, els gàlates d'Anatòlia i els de l'est i centre de Romania.

Així doncs ja observem unes diferències clares a nivell de localització dels Celtes i els Castrexos.

Posteriorment ens fixarem en l'**organització política** dels diferents grups, així analitzarem a grans trets, aspectes com la defensa, i la divisió jeràrquica del poder.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Si observem això trobem que els Castrexos tenien una manera característica de dividir, defensar i construir els seus poblats fortificats. En primer lloc, i juntament amb els fossats, la muralla seria l'element principal que considerariem com a una veritable defensa del Castro. No en solien tenir només una, i aquest fet intrigava els arqueòlegs fins que després d'anys d'investigació hagin resolt l'enigma amb la hipòtesi de que no eren elements de defensa sinó de poder: quantes més muralles i fossats tenia un castro, més poder mostrava a l'exterior i això augmentava el respecte que li tenien els poblats dels voltants, fet que garantia tranquil·litat al poblat fortificat.

Un element que si seria defensiu és la col·locació dels accessos al castro en diagonal a les muralles, dificultant i retardant l'aproximació del possible enemic al poblat.

Dins el poblat, el Castro acostumava a dividir-se en dues vies principals, el decumanus i el cardo. Així, llegint a Vitruvi, entenem que els carrers es van fer en funció dels vents dominants, de manera que els que fossin més forts afectessin menys el castro i les seves construccions. Després cada part es dividia en "barris".

Un altre punt important a analitzar és la jerarquitació, i la dels Castrexos crida molt l'atenció, ja que era una "civilització" sense gaire coordinació entre els diferents castros, però tot i així estava molt ben jerarquitada en funció a edat i mèrits tal i com podem comprovar a el que va dir Estrabó " *mengen asseguts sobre bancs construïts al voltant de les parets, alineant-se segons les seves edats i dignitats...*". Els ancians, doncs, eren un grup molt considerat dins la població ja que eren els portadors de la saviesa, fet propiciat per l'absència d'escriptura i l'ús de la tradició oral, fet que propiciava que també ho fossin els joves guerrers que difonien la *timé* o valentia als habitants del poblat, i que tantes dificultats

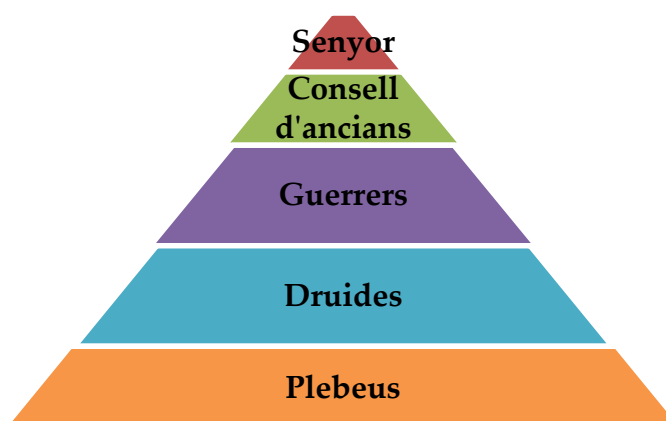
Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

van ocasionar a les legions Romanes, entre d'altres, pels saquejos als que els sotmetien.

Fixem-nos ara en tots aquests aspectes en els Celtes. Es tracta d'una gesta molt difícil, ja que no coneixem cap poblat única i originàriament Celta per estudiar, així que hem de fer l'anàlisi només de l'estructura jerarquitzada que tenien, ja que ells si disposaven d'una molt rígida.

La societat Celta, es dividia en esclaus i homes i dones lliures. Els esclaus estaven fora de la llei, i era un grup compost per delinqüents, enemics i presoners de guerra (tot i que la gran majoria eren sacrificats als deus), i famílies degradades per una ofesa o traïció al senyor o cap, els quals acostumaven a comercialitzar amb ells.

Per l'altre banda trobem els homes i dones lliures que es dividien en diversos grups. En primer lloc, amunt de tot, trobaríem el senyor o cap de la tribu o territori, després el consell d'ancians, que eren els homes més savis, posteriorment estaven

Piràmide que representa divisió població lliure.

els guerrers i els druides, els quals no eren uns profetes com mundialment se'ls interpreta sinó que eren els qui s'encarregaven del culte als Deus, dels sacrificis, de decidir els castics i els premis, i d'instruir el culte a la població, i per últim estaven els plebeus, que eren el conjunt de ramaders, agricultors, comerciants i artesans que formaven un sector lliure que possiblement pagaven un arrendament als senyors per cultivar, pastar o viure en les terres on s'ubicaven.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Alhora tota la societat que estava dins els homes i dones lliures, estava regida per tres organismes. Els dos primers, *Hospitum* i *Clientela*, eren els que vigilaven les relacions entre individus o famílies. Alhora aprovaven o no els matrimonis, el naixement i la vida dels infants, etc... El tercer era el de *Gentilitat*, que vigilava la tribu i la seva prosperitat econòmica. Controlaven també les relacions i contractes econòmics entre famílies del clan.

Posteriorment haurem de fixar-nos en **l'organització social i cultural**, fet pel qual observarem la societat, si tenien algun tipus de escriptura, i la relació homes i dones.

En primer lloc, els Celtes, consideraven a la Deessa *Dana* la seva mare, és a dir, consideraven que el seu origen estava en una divinitat femenina. El punt important d'aquesta civilització és que té una cultura matriarcal, on la dona té diverses feines d'importància dins la societat i era un referent dins el poblat. Una costum que remarcaria i constataria aquest fet, és que elles eren les que buscaven una esposa als seus germans, i que eren els homes qui donaven la dot quan es produïa l'enllaç, però el més important és que l'herència es traspassava per línia matrilineal de l'oncle matern al nebot i així successivament, ja que a les famílies qui era de veritat l'autoritat era l'oncle de la dona i no el marit.

El divorci existia en aquesta societat. Abans del casament oficial, feien una mena de simulacre que durava aproximadament un any i mig, en el qual la parella convivia en la mateixa casa, i al terminar aquest període decidia si realment volien unir-se en "matrimoni" o no.

Un altre punt on veiem la igualtat o potser superioritat femenina, és que les dones no només s'encarregaven de les feines del camp, sinó que també aconsellaven al senyor, decidien conjuntament amb l'oncle la direcció del futur de tots els que formaven la família, i a vegades, les que tenien més valor i força anaven a la guerra. Els homes eren destinats només a caçar i anar a la guerra, fet

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

que faria comprensible el fet que l'herència fos controlada per la dona, ja que si l'home fa feines de perill que l'obliguen a estar llargs períodes fora, és ella qui l'ha de controlar i administrar els bens.

En relació a la societat Celta, tal i com ja s'ha dit, estava dividida en esclaus i homes lliures, la mateixa que es subdividia en cinc grups en funció a la feina o posició que tingués l'individu o família. En quant a escriptura, no se'ls hi coneix cap tipus de document escrit per ells, ja que eren una cultura basada en la tradició oral. Entenem doncs, que tots els escrits que hi ha sobre ells estan fet, majoritàriament, per autors greco-romans de manera molt subjectiva.

Passant als Castrexos observem que la seva societat té com a referents la família i la comunitat.

A la societat Castrexa, la família era el grup a partir del qual es dividia el treball i les propietats. La relació entre les diferents famílies era el que feia progressar la comunitat, en la qual, les dones feien un paper fonamental, ja que eren les màximes productores i les que cuidaven de l'herència que es transmetia per línia matrilineal, a través de l'oncle matern.

Per a que la comunitat es mantingués, era necessari fer una sèrie de treballs col·lectius, com la construcció i posterior manteniment dels pous, carrers o aljubs ja que eren d'ús comunitari.

En quant a la llengua no sabem gaire amb exactitud. Es tractava d'una llengua d'origen indoeuropeu que coneixem de forma molt simple gràcies a la toponímia i epigrafia.

Hi ha estudiosos que consideren que s'ha de considerar-la com un grup lingüístic propi i altres que consideren que és una llengua Celta arcaica. Tot i així, el que és molt possible, es que utilitzés paraules de diferent procedència i que també tingués diferents dialectes.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Per últim observarem els **aspectes econòmics** de les dues civilitzacions, això implica que observem aspectes com l'obtenció d'aliment, si hi havia intercanvis econòmics, i els treballs que es feien dins el poblats.

Sobre aquest tema, en els Celtes no podem dir cap fet concret, només aconseguim arribar a la conclusió de que els artesans estaven molt avançats, arribant a crear eines no molt diferents de les que utilitzem actualment.

Sobre els Castrexos, en aquest aspecte, si que tenim més coneixements. L'economia Castrexa tenia una base agrícola i ramadera, tot i que també acostumaven a caçar, pescar i recol·lectar. Un altre element que li proporcionava béns de valor amb els que comercialitzar posteriorment, és el coneixement i dominació de la mineria, metal·lúrgia i ceràmica.

Algunes investigacions actuals conclouen dient que els Castrexos comercialitzaven amb els tres últims elements amb altres castros o civilitzacions, demostrant la influència d'altres cultures, com les del Mediterrani.

BLOC IV. ELS CASTREXOS, EL POBLE GÀLIC.

1. CONTEXT HISTÒRIC

1.1 Cultura Castrexa

La Cultura Castrexa, podria definir-se com el conjunt de coneixements materials i ideològics, i de comportaments que caracteritzen la societat humana Galaica que habita els Castros, com a poblats generalment ben defensats que defineixen aquesta cultura.

Es va desenvolupar durant l'Edat del Ferro sobre un fort substrat indígena de la etapa final de l'edat de bronze, amb la barreja de trets propis del Nord-Oest pre-castrexo amb influències Centre-Europees (els Celtes, sense anar gaire lluny), Atlàntiques i Mediterrànies

La primera ocupació dels Castros, s'hauria de situar a finals de l'edat del bronze, entre els segles IX i VII aC, però sobretot a partir del segle VI aC. La seva àrea d'expansió i influència arriba, almenys, als rius Navia i Túa per l'Est i el Duero pel Sud, i dins d'ella es poden situar en un mapa alguns Castros d'època preromana i romana excavats total o parcialment.

Cronològicament, la cultura Castrexa pròpiament dita, se situa entre el des del s.VII fins el canvi d'Era, tot i que les últimes investigacions conclouen en que la terminació d'aquesta cultura es va produir a mitjans o finals del segle I dC, aproximadament.

A pesar del que diuen aquestes últimes investigacions, trobem alguns autors que divideixen aquesta cultura en diverses fases o etapes, i fins i tot consideren que existeix una cultura dels Castros, que perdura i evoluciona, també en diferents etapes, després de la integració de la *Galaecia*, a la zona d'influència o dominada pels Romans, convertint-la en una nova cultura anomenada Cultura Galaico-Romana.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Els Castros, que són la cara més externa i visible d'aquesta cultura, poden englobar-se o classificar-se en tres grups o tipus:

- **Castros interiors** (*com el d'Elviña*): que són els del tipus més freqüent i característic, situats en elevacions més o menys destacades, però en estranyes ocasions en cims alts. En general, tenen forma de planta circular o ovalada i tenen una o més muralles, com a San Cibrán de Lás (Lansbrica)
- **Castros situats a zones muntanyoses de major altitud** (*com el de Castro da Torre a O Courel*): localitzats generalment en les vessants i de forma oval, amb fosos artificials pel costat superior i muralles o desnivells naturals direcció a la vall. El seu punt màxim de desenvolupament va ser en època Romana, vinculats a les explotacions mineres de les comarques orientals Gallegues.
- **Castros costaners** (*com el de Baroña*): molt abundants al litoral Gallec. Són comunament d'esquema simple i ben definit, encara que existeixen variants segons la geografia i geologia de la zona. Tendeixen a ser de planta variada, adaptant-se al terreny, i en el tipus més característic, les defenses naturals del costat del mar es complementen amb muralles i fosos cap a l'interior.

Imatge del Castro de Baroña

2. L'EDAT DE FERRO A GALÍCIA, LA CULTURA CASTREXA

Entre l'any 1300 i 800 aC van penetrar dins Galícia i la resta de la Península Ibèrica diferents pobles Indoeuropeus i Celtes que utilitzaven la tecnologia del ferro i van crear tota una sèrie de pobles diferents descendents dels Celtes (entre d'altres) que homogeneïtzaven la cultura Celta de la que provenien, i la indígena.

En aquest moment, a Galícia es crea la cultura Castrexa o Castreña, basada en construccions de pedra anomenades Castros, el conjunt dels quals eren fortificats. Estem parlant del període situat entre el segle VII aC i el IV d.C).

Mapa que indica la zona ocupada pels Castrexos.

La Cultura Castrexa en allò referent als habitatges es divideix en 4 etapes:

- **Castrexo Antic**, on tots els habitatges tenien forma de circumferència i encara no disposaven de vestíbul. Les seves dimensions eren bastant petites. (*Segle VII- I aC*)
- **Castrexo Mitjà**. En aquesta etapa encara seguien la tipologia constructiva de l'etapa Castrexa Antiga en quan a forma i dimensions, però van començar a incloure un vestíbul als seus habitatges. (*Segle I aC- I d.C*)
- **Castrexo Recent**, és l'etapa en la qual s'inclou a la tècnica constructiva la possibilitat i mecanismes constructius d'inserir una construcció adjacent a l'habitatge. (*Segle I- II d.C*)
- **Castrexo Final**. La forma dels habitatges varia a una més rectangular o quadrada amb els escaires arrodonits, tot i que encara se'n construeixen

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

de rodones, en funció a l'espai de construcció disponible. També s'inclou la coberta de teules. (*Segle II- IV d.C*)

3. ASPECTES SOCIALS I CULTURALS

La societat castrexa, possiblement, tenia una distribució molt desigual de les riqueses i per tant, entenem que hi havia certa estratificació social amb trets de jerarquització interna, fet que per a molts autors també incidiria en el suposat caràcter "bèl·lic" que se'ls hi atribueix i que podrien indicar les pròpies defenses dels Castros, tot i que molts consideren que aquestes podrien seguir unes raons de prestigi i delimitació simbòlica del espai habitat.

D'altra banda, les poques troballes d'armes, ja siguin de caràcter ofensiu o defensives, no corroborarien la fama de guerrers, al menys de forma habitual i constant, com deixen escrits els autors clàssics a l'hora de definir-los.

L'existència de joies, com els torques, que feien de símbol d'autoritat i govern, la podem interpretar com un indicador de poder social, el qual podria haver estat comú en el conjunt de la Cultura dels Castros del N.O.

Les inscripcions d'època Galaico-Romana, contenen un gran nombre de noms de divinitats d'origen indígena, fet que vol dir que els Castrexos tenien un gran panteó religiós (fet que contradiria l'escriptor Romà Estrabó), a més de la possibilitat, de que tinguessin un gran número de rituals o cultes associats a forces, elements o manifestacions de la natura.

4. ASPECTES ECONÒMICS

L'economia castrexa tenia una base de tipus agrícola (cereals, lleguminosos, etc..) i de ramader (vaques, cavalls, porcs, ovelles...) però també practicaven la caça, la pesca i la marisqueria, així com la recol·lecció de fruits. Alhora, aquesta civilització, desenvolupava amb gran traça la mineria i la metal·lúrgia, que va quedar reflectida, en la seva singular orfebreria.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

També va jugar un paper important el treball de la pedra, no només com a treball constructiu sinó com a treball artesà i artístic

Una altre de les activitats econòmiques que millor va quedar plasmada en la seva arqueologia, va ser l'elaboració de ceràmica, amb senyals de comercialització entre les diferents zones i àrees. Un altre fet important, reflectit arqueològicament, serà la seva l'activitat tèxtil, per les troballes, gairebé generalitzades a tots els Castros, de fusaioles ,fusos , peses de telers i agulles de bronze.

L'orfebreria, doncs, representaria la culminació artística d'una activitat econòmica i artesana amb profundes arrels a l'edat de bronze. La utilització de joies es pensa que va tenir una gran importància social, barrejada a vegades a una funció jeràrquica. Aquesta orfebreria té unes arrels pròpies que van anar rebent les influències Centro-Europees i Mediterrànies.

La ceràmica acostuma a ser l'element arqueològic més abundant d'entre les troballes dels jaciments Castrexos, predominant la que era feta artesanalment, sobre les que es feien amb eines especialitzades. Les formes més comunes van ser les globulars o esferoides, en diferents mides. Si tenien decoració, aquesta ocupava normalment les vores, els colls i parets dels atuell, amb formes geomètriques i esquemàtiques similars a les de l'orfebreria i l'escultura.

L'escultura es va caracteritzar sobretot pels seus volums esquemàtics i geomètrics. Gran part dels seus millors exemplars, estan atribuïts a l'etapa de transició entre el món Castrexo i la època Galaico-Romana, és a dir entre el S.I aC i I dC

5. ASPECTES ORGANITZACIÓ POLÍTICA

En els poblats Castrexos, com ja hem esmentat anteriorment, la muralla i el fossat eren els element més imponents que a primera vista podrien fer-nos

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

pensar que eren un element principalment de defensa, pensament erroni, ja que era un element de poder abans que un de defensa.

Deixant a part la defensa del castro, ja explicada en l'anterior bloc, ens concentrarem en la jerarquització que tenia aquesta civilització, ja que és una característica que a mi em crida molt l'atenció:

Aquesta civilització amb tantes peculiaritats, no tenia gaire coordinació entre els diferents castros, és a dir, cada un d'ells anava per lliure ja que no tenien un senyor o rei comú per territoris, però si estava jerarquitzada segons l'edat i gestes que havien efectuat cadascun dels individus que formaven els diferents castros, fet certificat per autors com Estrabó. Dins d'aquesta jerarquització, els més grans feien un paper de gran importància, ja que era un grup molt considerat dins la societat pel fet de que es considerava que quants més anys es tenien més saviesa i coneixements s'havien obtingut, i aquests havien de ser transmesos a la població mitjançant el seu consell. Uns altres grups de gran importància serien els Joves guerrers i el conjunt de dones del poblat.

6. COLONITZACIÓ ROMANA: CREACIÓ DE LA CULTURA GALAICO-ROMANA

Roma va fer la conquesta de la Península Ibérica, en diverses fases successives. L'any 133 aC, va quedar tota sotmesa a excepció del territori del Nord i el Nord-oest, ocupat pels Asturs, Càntabres i Galaics, fet que va provocar que César August hagués de planejar la seva conquesta i posterior ocupació.

Així, i ja de forma " oficial" l'any 19 aC, el que actualment és Galícia, va passar a ser part del Imperi Romà, englobada dins la Hispania Tarraconense. La conquesta d'aquesta zona no va suposar la ruptura amb la cultura pre-romana, ja que la població indígena de la zona va conservar les seves tradicions culturals, tot i que amb el temps, aquestes van acabar patint una alteració gradual i decisiva d'elles.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

En efecte, la imposició Romana va provocar canvis i transformacions en els pobles del NO peninsular, per exemple en fets com la seva organització social.

En els principals nuclis de població, podem trobar una organització i uns grups socials d'influència Romana; en canvi en zones molt més rurals del món Castrexo, aquesta transformació, tot i que observable, és menor i probablement, més lenta: no només sobreviu l'estructura social sinó també la seva forma d'assentar-se en els Castros, la seva cultura material i les seves creences, tot i que anirà rebent aportacions i influències del món Romà.

Els representants de la Administració Romana, difondrien directa o indirectament, la cultura i el nou ordre social, fins i tot els propis Castrexos reclutats en els exèrcits Romans, passaven a ser "agents Romanitzadors".

L'activitat econòmica, va veure's transformada decisivament, sota l'administració Romana, la qual es preocupava molt pel control polític i econòmic de les terres conquistades, promovent un canvi i diversificació dels assentaments, les formes de propietat i l'explotació de la terra.

La mineria d'or va patir grans canvis: el sistema artesanal va ser substituït per unes tècniques d'explotació del mineral a gran escala, utilitzant la mà d'obra indígena sota el control i direcció romana. Tot i així, la gran majoria de llocs miners, van seguir pertanyent als Castrexos, fet pel qual van poder mantenir formes de vida de la societat Preromana, molts cops no integrats a la cultura Romana, més que en l'arqueologia i l'epigrafia.

Així doncs la Romanització de la Galaecia va tenir un caràcter eminentment pràctic i pragmàtic. Tot i el que diuen els textos literaris d'Estrabó, Plini el Vell, Ptolomeu, Dió Cassi, Idaci, i d'altres, els quals estan mediatitzats pels seus orígens i el destí de les seves obres (poder Romà), la realitat de la conquesta, no va ser exactament com ells l'expliquen en les seves obres.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Gràcies a l'arqueologia, sabem que hi va haver diversos tipus de respostes a la conquesta Romana de la Galaecia Castrexa. A més de la resposta bèl·lica en alguns casos, que va significar la guerra i reclutament d'esclaus per a les mines i soldats per a l'exèrcit Romà, van haver-hi també altres solucions pacífiques. Per a descobrir tot això, l'epigrafia és un gran aliat, és a dir, l'estudi de les inscripcions gravades o impreses sobre materials durs.

El nombre d'inscripcions conegudes a Galícia es relativament abundant. Totes elles ens informen sobre aspectes diversos de la cultura Galaico-Romana. Si bé, la conquesta no va suposar l'abandonament immediat dels Castros, el segle I dC van començar a deixar-se buits molts d'ells i la població va començar a instal·lar-se a les terres baixes o valls, però aquests abandonaments en molts casos no van ser totals ni definitius, i això o comprovem amb la reocupació de Castros Castrejos durant l'època tardo-romana (del s.III al V dC), com va succeir amb el castro de Viladonga.

La Romanització, portava de la mà, l'estabilització de les pràctiques agrícoles i ramaderes, creant un hàbitat rural nou i introduint productes com el blat, l'oli i el vi.

BLOC V. ESTUDI I RESOLUCIÓ DE LA HIPÒTESI PRIMÀRIA

1. HIPÒTESI PRIMÀRIA

La hipòtesi primària és la següent: **és realment la societat Gallega descendent dels Celtes o aquesta creença és fruit del nacionalisme nascut amb força a finals del segle XIX? Actualment es manté aquesta ignorància per una intencionalitat política?**

Aquesta hipòtesi, es tractarà de demostrar analitzant la societat Gallega des de tres punts d'estudi diferents. En primer lloc, l'analitzaré a nivell educatiu estudiant el currículum escolar dels nivells de primària i la ESO, ja que a Batxillerat només s'estudia la història més contemporània; per complimentar aquest anàlisi tractaré de mirar si és eficaç o no amb una sèrie d'enquestes a persones de la franja d'entre 10 i 39 anys. Per últim, estudiaré a nivell politico-institucional, analitzaré els comentaris i testimonis de persones expertes en aquest àmbit, amb les quals he treballat en els últims mesos d'investigació, per tractar de descobrir com està actualment, de forma verídica, la relació del govern gallec (la Xunta) amb la investigació i inversió en l'àmbit.

1.1 Anàlisi currículum escolar

Seguint la llei orgànica 2/2006, del 3 de Maig, d'educació, en el capítol III, la qual determina que " s'entén com a currículum el conjunt d'objectius, competències bàsiques, continguts, metodologia pedagògica i criteris d'avaluació de cadascuna de les ensenyances regulades per la llei anteriorment citada (2/2006)," procediré a l'estudi del currículum escolar Gallec.

L'educació primària i la secundària obligatòria, constitueixen l'ensenyament bàsic, obligatori i gratuït per a tothom.

Educació primària.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

L'educació primària, definida al DOGA com una etapa educativa que té un caràcter obligatori, està dividida en 6 cursos agrupats en 3 blocs diferents de dos anys cadascun. La seva finalitat es proporcionar a tots els nens i nenes una educació que els permeti anar desenvolupant-se tant personalment com en relació al seu benestar.

1.1.1 Primer cicle de Primària

En el primer bloc, a l'àrea de coneixement del medi natural, social i cultural, analitzarem únicament el bloc 5: *el pas del temps*. Dins aquest apartat trobarem diferents punts obligatoris d'estudi pels alumnes dels quals destaquen per la relació que tenen amb el tema a investigar els següents:

- *Realització de treballs sobre la història personal i familiar. Elaboració d'arbres genealògics.*
- *Observació dels canvis socials, cicles agrícoles, hàbits i costums al llarg de l'any.*

En el primer cas, es podria fer una ampliació del estudi fins a la història de la zona en la que es troba, utilitzant les divisions comarcals per exemple, per tal d'indagar en la història dels que van habitar el territori on viu l'alumne en l'actualitat. En canvi, en el segon cas, jo mantindria el punt tal i com està.

1.1.2 Segon cicle de Primària

En el segon bloc ens fixarem en dues matèries diferents, en primer lloc en la del coneixement del medi natural, social i cultural, d'on analitzarem el bloc 3: *la vida en societat*, i el bloc 5: *el pas del temps*. Dels dos blocs, obtenim una sèrie de punts obligatoris que destaquen, que són els següents:

- *Identificació de les manifestacions culturals del entorn, reconeixent la seva evolució en el temps i valorant-les com elements de cohesió social.*

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Reconeixement de costums, de tradicions i de trets diferencials del patrimoni Gallec.

Punt que considero molt important i que demostraria que si que hi ha una lleugera previsió del estudi de la cultura pròpia dins la normativa escolar dels alumnes que cursen l'educació primària.

- *Participació activa en festes, jocs i costums populars pròpies de la comarca i de Galícia.*

De vital importància per a cuidar i mantenir les costums i tradicions que es tenen en la regió i/o comunitat autònoma en general.

- *Observació, identificació i descripció d'algunes característiques demogràfiques i econòmiques del entorn propi. Utilització de dades i de representacions gràfiques pel seu anàlisi i comparació sobre entorns rurals i urbans.*
- *Reconeixement dels referents col·lectius que mantenen la identitat de la pròpia aldea, parròquia, vila, barri, ciutat, àrea metropolitana (símbols, llocs d'interès, monuments emblemàtics, personatges, institucions, tradicions, noms dels carrers i places, ...)*
- *Reconeixement i valoració del significat de les petjades antigues en l'entorn (tradicions, edificis, objectes, manifestacions artístiques, ...). Identificació de les evidències del passat en l'entorn propi (a l'aldea, a la localitat, a la vila, a la ciutat, ...): els vestigis i els museus.*
- *Aproximació a societats d'èpoques històriques a partir del coneixement d'aspectes de la vida quotidiana.*
- *Sensibilitat cap a la conservació de restes artístico-culturals presents en el propi entorn.*

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Punts importants pel fet de la valoració de la identitat pròpia, molt relacionada amb la història de la població, fet constatat amb la unió de la identitat i l'estudi del passat en l'entorn del territori on habiten.

1.1.3 Tercer cicle de primària

En el tercer i últim bloc de la primària, actuarem de la mateixa forma que a l'anterior bloc, analitzant els blocs tres i cinc, destacant els següents punts:

- *Identificació de les arrels pròpies i dels trets de la cultura (llengua, institucions, festes, jocs, tradicions). Participació en festes, jocs i costums populars pròpies de Galícia i interès per la seva conservació com a senyals d'identitat social.*

Punt important de cara a destacar, que tot i que les enquestes (com observarem a continuació) no mostren unes dades positives en relació al coneixement de la cultura pròpia que tenen els Gallecs, dins el currículum si està previst l'estudi i fomentació de la identificació i assoliment de coneixements sobre les arrels pròpies.

- *Valoració i respecte pel patrimoni històric i cultural com a font d'informació del passat i com a signe d'identitat.*
- *Planificació conjunta de visites a museus o llocs amb vestigis del passat (castros, mamóas, petroglifs, ...) com a part del procés d'utilització de fonts històriques per a l'elaboració de treballs sobre alguns aspectes històrics.*

El conjunt d'aquests dos punts obligatoris mostren una previsió per a que des dels centres es contribueixi a activar el descobriment de la cultura pròpia als infants.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Tot i que, com veurem en el següent apartat, no donen resultats perquè entenem que o no es posen en pràctica o no s'organitzen d'una forma satisfactòria, el currículum escolar de primària Gallec, preveu de manera correcta la indagació en la cultura pròpia amb activitats i objectius escollits adequadament per l'edat dels alumnes de cada bloc escolar.

Educació secundària

L'educació secundària obligatòria (ESO), com ja s'ha esmentat amb anterioritat, juntament amb l'educació primària constitueix l'ensenyament bàsic, que és obligatori i gratuït per a tothom.

En aquest apartat tractaré només el primer cicle de la ESO ja que en el segon no es tracten temes d'història antiga territorial, sinó que entrem en temes de caire més contemporani o a nivell del conjunt Espanyol.

1.1.4 Primer cicle de la ESO

En aquest primer cicle analitzarem la matèria de ciències socials, geografia i història, assignatura de la qual destaquem els següents punts per la seva clara relació amb el tema investigat en aquest treball:

- *Localització en el temps i l'espai dels períodes, cultures i civilitzacions i esdeveniments històrics. Representació gràfica de seqüències temporals.*
- *Valoració de l'herència cultural i del patrimoni artístic, particularment el propi, com a element de valor que s'ha de preservar i col·laborar en la seva preservació.*
- *Elaboració de treballs de camp sobre la realitat geogràfica més propera i/o el patrimoni arqueològic de l'entorn.*
- *Les primeres civilitzacions urbanes. Origen del poder polític i patriarcat.*
- *Les primeres formes de població i distribució de la població a Galícia. La cultura Castrexa.*

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Aquest punts, i en especial l'últim, em criden molt l'atenció ja que mostren que sí esta previst l'estudi de la pròpia cultura, indicant fins i tot en un punt l'estudi concret de la cultura castrexa.

Ara caldrà comprovar si tot i la previsió del currículum, mitjançant les enquestes, podem comprovar que s'assoleixen uns coneixements sobre la història antiga territorial.

1.2 Enquestes de comprovació coneixements cultura pròpia

Des del moment en que vaig tenir clara la direcció que volia que tingués el meu treball de recerca, vaig començar a crear les preguntes que volia que contingués l'enquesta que hauria de mostrar si realment, a nivell escolar i social, la població de la franja dels 10 als 39 anys, han rebut els coneixements i informació bàsica sobre la seva cultura pròpia.

Captura de pantalla d'una de les preguntes de l'enquesta on-line feta amb el programa Typeform.

L'enquesta, la qual vaig fer en Castellà per utilitzar un llenguatge entenedor per tothom que pogués arribar a llegir el següent treball, tenia fins a un total de 14 preguntes en funció a si responien afirmativament o negativament. Les preguntes eren les següents:

- Coneix cap d'aquestes llegendes?(*la Torre de Hércules, la Santa Compañía, Leyenda del Apóstol de Santiago, Procesión das Xás, o Milagro de Bouzas, El Herrero de Castrelo*).Amb possibilitat d'escollir més d'una.
- De quina antiga societat venen els Gallecs? (*Celtes/Castrexos, Fenicis, Celtibers, Grecs, Hitites*).
- Té vostè constància dels Orígens Castrexos de la Cultura Gallega? Qui se'ls va ensenyar? (*Amb la consegüent resposta escrita, en cas afirmatiu*).

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

- Té cap tipus de relació la Torre d'Hèrcules amb els Castrexos? (*En cas afirmatiu s'acompanya la resposta amb la relació que es considera que tenen els dos elements*).
- Creu que es promoció la Cultura Castrexa a Galícia?
- Coneix o sap alguna actuació realitzada per la Xunta de Galícia en relació a la difusió de la Cultura Gallega? (*En cas afirmatiu s'acompanya la resposta amb les actuacions de la Xunta*).
- Vostè creu que es conserven tradicions dels Castrexos? Quines? (*En cas afirmatiu s'han de mencionar totes les tradicions que es consideri que es conserven*).
- Ha visitat cap d'aquests castros? (*Castro de Viladonga, Castro de Baroña, Castro de Santa Tegra, Castro de San Cibrao de Lás, Cap dels anteriors*). Amb possibilitat d'escollir més d'una.
- Que li sembla la recuperació de les festes Castrexes? Té sentit?
- Creu que s'hauria de promoció la cultura Castrexa fora de Galícia?

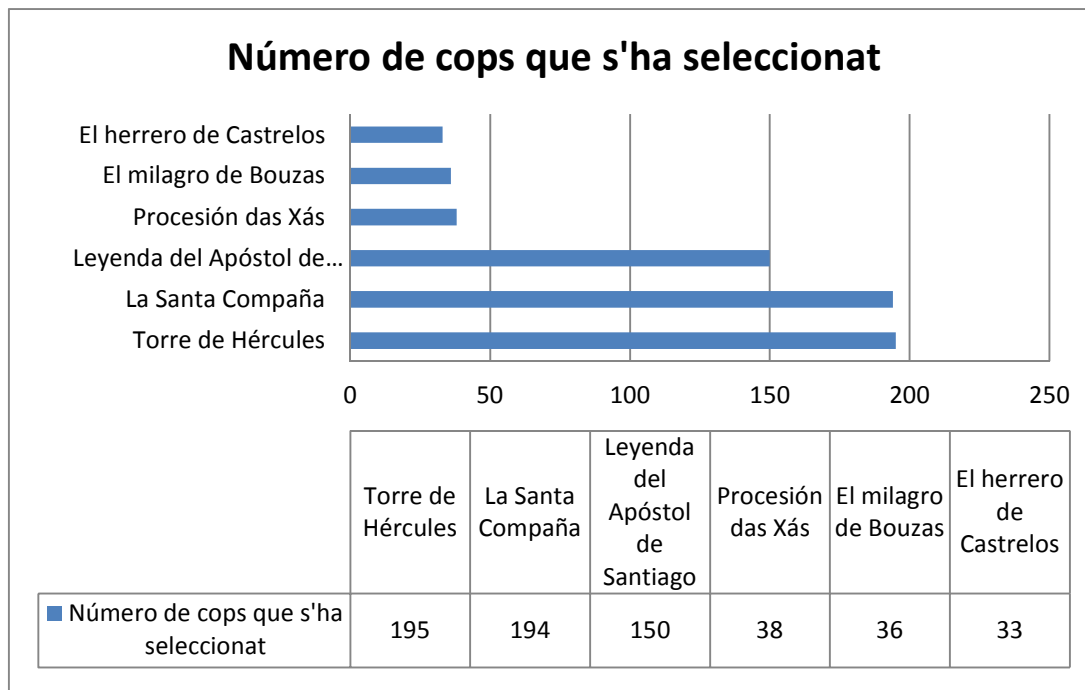
L'enquesta la vaig fer majoritàriament on-line (amb el programa Typeform) i va ser creada durant el Juny del 2014 i tancada el dia 31 de Desembre del mateix any, a més, només va ser enviada a població Gallega (amb residència o no a la comunitat Autònoma en el moment de respondre l'enquesta) de la franja d'edat esmentada amb anterioritat.

En aquest període, el número d'enquestes contestades va arribar a 269, el que representaria sobre el total de població de Galícia (2.748.695 persones), que s'ha enquestat a un 0,0097864623% del població.

La població de la franja d'edat dels 10 als 19 anys, ha contestat un total de 104 enquestes de les 269 totals, la dels 20 als 24 n'ha contestat 37 i la de 25 als 39, ha resolt 128 enquestes.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

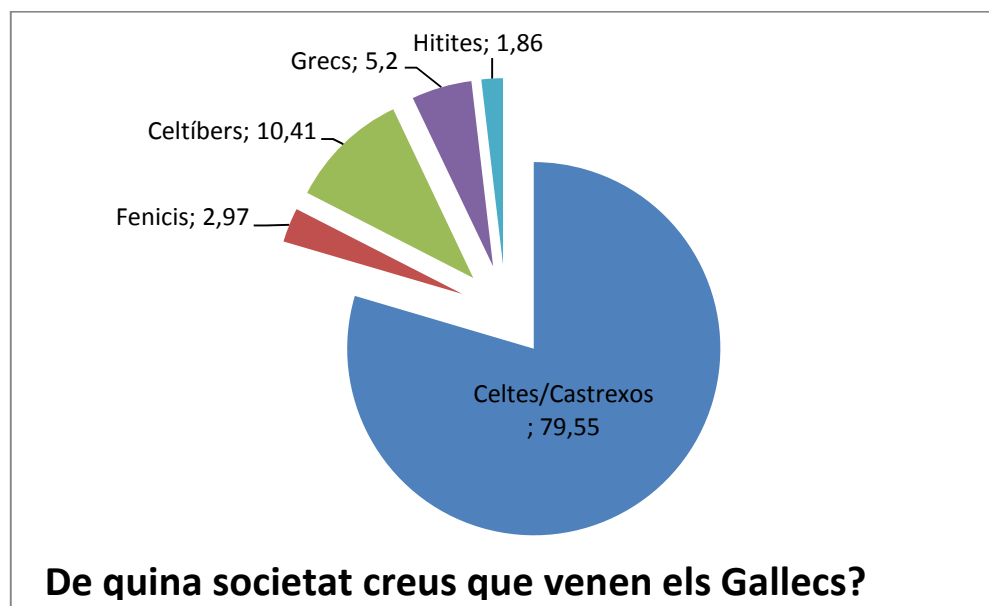
A la primer pregunta obtenim com a resultats que les que més es coneixen són les de tipus religiós, com la *Leyenda del Apóstol de Santiago* marcada un total de 150 vegades, o *La Santa Compañia* indicada un total de 194 cops.

Gràfic de barres que mostra el número de cops que s'ha seleccionat cada opció

A la segona pregunta, de vital importància, fins a 214 persones (79,55%) van reconèixer

que els Gallecs provenen dels Celtes o Castrexos, fet que contrasta amb que només 146

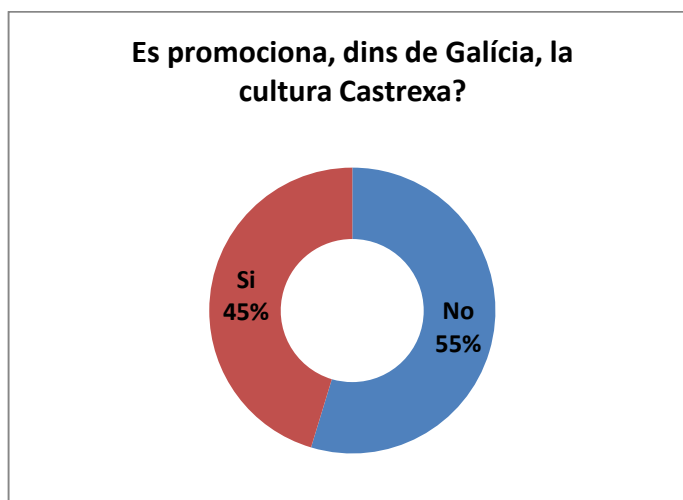

Gràfic sectorial que representa els percentatges de les respostes de la segona pregunta.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

persones tinguin constància dels Castrexos a la cultura Gallega.

Posteriorment començo amb algunes qüestions de caire més profund amb la intenció d'endinsar-me en la opinió de la població.

Gràfic d'anells que representa el percentatge de gent que considera que si es promociona, i el que no, en percentatges.

Així els pregunto sobre si consideren que es promociona, dins de Galícia, la seva cultura, pregunta a la que obtinc un 55% de respostes que consideren que no, o la pregunta sobre si saben d'actuacions realitzades per la Xunta en relació a la difusió de la cultura gallega, on obtinc un 71% de respostes negatives.

Per últim, quan qüestiono si consideren que la recuperació de les festes Castrexes és un fet positiu i si té sentit, un 43% considera que no té constància de cap recuperació i molt menys com per a catalogar-la com un fet positiu o negatiu, contra l'altre 57 % on la majoria de població diu que tot i que no té constància de que s'hagi començat cap recuperació, sinó en tot cas un petit reforç econòmic a les poques que es mantenen, la seva recuperació seria un fet positiu per a la cultura i el seu manteniment.

1.1 Anàlisi a nivell politico-institucional.

Aquest apartat, en un principi tenia la intenció de que fos un anàlisi de notícies del període del 2013 al 2014 sobre la temàtica de la qual parla el meu treball, però per més que he indagat en les hemeroteques dels principals diaris Gallecs no vaig trobar més que una que tingués una importància i veracitat relativa, alhora que un caràcter crític, així que vaig decidir reformular el subapartat d'un

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

d'anàlisi de notícies a un on pogués exposar les opinions i comentaris de totes les persones amb les que m'he enquestat al llarg del meu treball.

Al principi del treball jo no sabia a qui acudir, així que el primer que vaig fer es començar a llegir edicions de treballs sobre el tema, reflexions, hipòtesis i teories, i en un d'aquests exemplars vaig trobar que nombraven en diverses ocasions la institució *Instituto de estudios gallegos Padre Sarmiento*, que posteriorment a una recerca online vaig descobrir que era un centre d'investigació del Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC) on em van redirigir a Andrés Peña, fidel seguidor de la Galícia Celta i molt crític amb el que ell qualifica com poca ajuda, col·laboració i financiació del manteniment de la cultura original. A més, em va enviar l'enllaç del seu blog, escrit en el que els Celtistes Gallecs obstinats consideren el Gallec original, que constituiria una barreja del Portuguès i Gallec, permetent que amb la seva lectura m'endinsés dins els pensaments Celtistes Gallecs.

A més, després d'enviar una sèrie de missatges on-line a la USC, vaig començar a llegir exemplars dels autors que em van comentar, descobrint la diversitat d'opinions que hi havia, des d'una Rosa Brañas, que semblava una Celtista empenyada i disposada a l'atac de qualsevol que poses aquesta "etiqueta" en dubte i de qualsevol govern com l'actual que no invertís en el seu manteniment, fins a el conjunt de molts d'altres "anti-celtisme" que tot i tenir opinions diverses en segons quins aspectes, com la financiació que proporciona la xunta, coincidien en que Galícia no té cap tipus de relació amb els Celtes Europeus, sent la Cultura dels Castros un fet original i autòcton.

Posteriorment i degut a la meva hipòtesi secundària, em vaig posar en contacte amb el museu de Viladonga, on em va contestar tots els correus el director, el senyor Felipe Arias, el qual com acabo de dir regeix un dels museus al qual es destinen més recursos i a més de manera constant. Els seus comentaris em van

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

ajudar molt a comprendre la situació en la qual es trobava l'estudi de la Cultura Castrexa a Galícia i entorns, alhora que em comentava tots els avenços que s'han pogut fer en la investigació concreta del seu castro gracies a la inversió tant de la xunta com el que aporten els socis del museu. Per tant jo em plantejo, l'obtenció de recursos enviat per la xunta és quelcom manipulat? S'ha de tenir una mena de contactes que ajudin a que el teu projecte sigui "més atractiu" a la vista del òrgan de govern? O tot va en funció dels beneficis que ja estàs aportant a les arques de la comunitat autòctona? Sincerament, jo arribo a la conclusió que sí. Actualment s'està donant més valor a els beneficis i turisme que aportarà una inversió, que si aquesta serveix per a mantenir la cultura que conforma les bases de la societat Gallega actual.

2. CORRENTS HISTÒRICS, EL DEBAT SOBRE EL CELTISME.

Sobre la societat que va habitar el territori del N.O peninsular del que hem parlat durant tot el treball que teniu entre les mans tenim coneixements no només per l'arqueologia sinó també per les fonts escrites, tot i que aquestes estan redactades per autors Greco-Romans, no gaire objectius, i no pels propis pobladors d'aquella fase prehistòrica. La possibilitat de que Galícia consti en les fonts escrites autòctones arriba amb la romanització, quan els colons aporten als Castrexos una tècnica i materials on plasmar els esdeveniments i coneixements de la seva cultura.

A partir d'aquí començar el debat entre els experts, el debat sobre el Celtisme a Galícia.

2.1 El celtisme i els seus defensors.

A partir del descobriment del Leabar Gabhala Irlandès, Vicetto i Murguía (segle XIX) es reafirmarien en la seva hipòtesi que certificaria una Galícia Cèltica, arribant a estudiar la versió de la llegenda de la torre de Breogán que insinuaria que van ser els Gallecs-Celtes els qui van desplaçar-se per via marítima fins a

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Irlanda conquistant el terreny i difonen la cultura dels Castros que posteriorment s'estendria a tota l'Europa Continental.

Va ser, a posteriori, quan Florentino López Cuevillas , va confirmar un paradigma del Celtisme gallec basant-se en dades arqueològiques extretes d'una extensa investigació personal.

Apropant-nos més a l'actualitat observarem autors com Andrés Pena Graña, Blanca García Fernández-Albalat o

Rosa Brañas, pels quals no hi ha cap mena de dubte de que Galícia és i va ser i serà sempre Celta, fins i tot la seva llengua, arribant al punt de basar-se en arguments arqueològics i etnogràfics que consideren que confirmen que la cultura Cèltica Europea tindria el seu origen a Galícia(nova relació amb la versió concreta anteriorment esmentada, de la llegenda de la Torre de Breogán).

Llegenda de la Torre de Breogán

Un rei Gallec anomenat Breogán, des d'una alta torre que hi havia a la costa de l'actual Corunya, va descobrir una terra més enllà del mar, que va resultar ser Irlanda.

Uns dies més tard, va decidir sortir a la mar per explorar-la, amb el seu fill Ith, que allà va ser assassinat pels brutals indígenes de la terra desconeguda, provocant que el seus fills i nets creuin el mar i arribin ells també al nou i llunyà territori per venjar la seva mort i conquerir el país, tal i com no van trigar gaire a fer.

Per tant la teoria del Celtisme Gallec estaria reforçada per evidències de caire filològiques , segons les quals la llengua utilitzada a l'actual territori gallec abans de la romanització seria de filiació Cèltica, i d'altres com les de tipus genètic que certificarien una coincidència entre la població Gallega i la de l'Occident Atlàntic Europeu.

Així doncs, la població dels castros pertanyeria a aquesta família Europeo-Occidental que les fonts Greco-Romanes definirien com a Celtes. Raonant a partir d'aquí, Anselmo López Carreira, conclou que si la llengua parlada per els

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

habitants del territori Gallec, era cèltica i els que els observaven des de l'exterior els qualificaven com a tal, s'hauria d'acceptar que ho eren.

2.2 L'oposició al Celtisme.

Així, en contra de les argumentacions que aportaven aquests autors, la USC, des del departament d'arqueologia i prehistòria, va combatre severament el celtisme Gallec, excloent directament Galícia del territori definit com a celta, catalogant aquesta creença com un dels mites que contenia la historiografia nacionalista. L'argumentació utilitzada s'iniciava amb la identificació de la Cultura celta amb els referents arqueològics que representaven Hallstatt i La Tène. Amb la comprovació de que les eines i altres reculls materials trobats associats totalment als Castrexos no corresponien als esquemes imposats pels referents, si no als de les suposades influències Mediterrànies dels Castrexos (Fenicis i Grecs), es conclouia que Galícia no havia estat en cap moment Celta, sinó que era una cultura diferent e independent. El món Castrexo s'havia de valorar com un fet purament original i territorial, creat per una societat indígena que introduiria els elements aportats per diverses influències que proporcionarien fins i tot, coneixements de nivell tecnològic.

La postulació més actual referent al anti-celtisme i la peculiaritat Castrexa utilitza un conjunt d'arguments contundents amb els que es reafirma l'exclusió de Galícia del món Cèltic, no només des d'un punt arqueològic sinó, des de tots àmbits d'estudi, tal i com mostra l'escèptic Antonio de la Peña en els seus escrits, per citar alguns, publicats a la revista *Complutum*.

3. PROPOSTES PER A LA DIVULGACIÓ DE LA CULTURA CASTREXA.

3.1 Creació de fulletons divulgatius.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Com a resposta als resultats de l'enquesta, no gaire esperançadors, es decideix crear material didàctic sobre els castros per tal de difondre l'existència i localització dels mateixos, alhora que es tracta d'activar la gent, tant a nivell local com al turístic, per tal que els visiti. Així doncs, s'escullen quatre castros, un de cada província: el castro de Viladonga, Lugo; el castro de San Cibrao de Lás, Ourense; el castro de Santa Tegra, Pontevedra, i el castro de Baroña, A Coruña.

Per a recollir informació de cara a l'elaboració d'aquest material, es procedeix a visitar els quatre castros i a recollir fulletons informatius de la zona i dels castros (*informació localitzada als annexos*) dels quals obtenim la següent informació:

Castro de Viladonga

El castro de Viladonga està situat al N.O de *Terra Chà Lucense*, molt a prop de Castro de Rei i a 23 quilòmetres de Lugo.

El castro es va començar a excavar l'any 1971, i encara es porten a terme diverses excavacions ja siguin a nivell de neteja o de consolidació. L'assentament és un perfecte model formal de castro característic del N.O, amb diverses muralles i fossats que contenen dos antecastros i una corona central també anomenada acrópolis. En aquest recinte principal és on es troben la gran majoria de construccions descobertes fins ara: habitatges, corrals i magatzems, edificis comunitaris, etc... agrupades formant barris que estan situats al voltant de dos carrers principals i una circumferència completa al voltant el marge de la muralla principal.

Les estructures defensives i d'habitatge, juntament amb els materials que proporciona l'assentament, evidencien que va ser un castro amb una ocupació prolongada i important sobretot entre els segles II i V d.C, fent d'ell un lloc clau

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

per conèixer, estudiar i comprendre l'evolució del món dels castros en la etapa Galaico-Romana.

Castro de San Cibrao de Lás

El castro de San Cibrao de Las, també conegut como "A cidade", Lansbrica o Lansbricae, és un dels poblats fortificats en procés d'excavació de més grandària del territori.

El castro està ubicat a la província d'Ourense, i segons les excavacions dels experts, es creu que la seva ocupació que va ser continuada estigués en el període entre el segle II aC i el segle II d.C.

El conjunt arqueològic de San Cibrao de Lás, destaca per la superfície que ocupa d'aproximadament 10 hectàrees i pel seu bon estat de conservació. Està situat a prop l'encreuament dels rius Miño i Brabantiño, ubicació perfecte que els proporcionava un gran domini visual del territori.

En la morfologia general del castro, podem destacar l'existència de dos recintes emmurallats : la croa i el recinte inferior, que ocupava major superfície i era on s'ubicava l'espai habitable del jaciment. L'assentament destacava per un llarg i ben empedrat carrer que creuava el recinte d'Est a Oest. El recinte a més es troba rodejat d'un fort sistema defensiu i simbòlic, format per diverses línies de muralles, fossats i parapets

Castro de Santa Tegra

El Castro de Santa Tegra, situat a l'ajuntament de A Guarda, a la província de Pontevedra, i situat al cim del mateix nom, constitueix una de les mostres més

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

importants de la Cultura Castrexa del N.O peninsular. Declarat “*Monumento Histórico-Artístico*” l’any 1931, destaca per la seva extensió i estat de conservació.

El Castro de Santa Tegra, és l’exemple de Cultura Castrexa més important que podem trobar (**aquesta informació contrasta amb la que rebrem del Castro de Baroña**). Va ser descobert l’any 1913, i al ser un dels primers en ser excavat a nivell Gallec, va servir per fixar les primeres hipòtesis sobre la Cultura Castrexa.

El Castro està localitzat sobre un elevat turó estratègicament situat a la desembocadura del riu Miño, així entenem que aquesta ubicació fos durant la Romanització, un fet clau per tenir una sèrie de privilegis per ser un dels llocs de control del comerç per via fluvial i marítima. Es calcula que el poblat va estar ocupat entre el segle I aC i més enllà del I d.C, tot i que es pensa que podria haver estat ocupat des d’abans.

Santa Tegra és un dels Castros més grans del territori Gallec, tot i que podríem dir directament que ho és només basant-nos en les seves més de 20 hectàrees de superfície, fet que el caracteritza com una “*oppidium*”, denominació que apliquen els arqueòlegs a les grans ciutats fortificades que eren punts de gran poder polític, religiós i econòmic de les seves regions.

Castro de Baroña

El castro de Baroña, va ser la localització on vivien tota una comunitat d’agricultors i ramaders. Les restes trobades a les excavacions arqueològiques indiquen una gran importància de la pesca i el marisc. Els seus habitants practicaven artesanies complexes, com la metal·lúrgia, la olleria i el teixit.

Va ser descobert l’any 1933 i declarat “ *Patrimonio Artístico Nacional*” i “*Bien de Interés Cultural*”. Aquest castro és un dels jaciments de l’edat del Ferro més importants de Galícia. Envoltat gairebé totalment pel mar, el castro situat a la

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

península anomenada Punta do Castro, a la parròquia de Baroña , aquest poblament va ser gairebé inexpugnable, creant un lloc segur per aquells que el van habitar de 22.622m².

El castro de Baroña, va ser un dels primers en ser excavats a Galícia. La primera actuació científica data del 1933 (any del seu descobriment) i després va tornar a ser intervingut al llarg de tota la seva extensió en campanyes periòdiques durant l'últim terç del segle XX. L'any 2012 va ser objecte d'una profunda restauració que li va tornar part del seu aspecte original.

Per accedir al Castro, s'ha de caminar per un camí entre el bosc que ens porta a la platja d'Area Longa. Un cop allà un camí amb indicadors ens portarà a les que van ser les portes del Castro, passant per sobre el que fa ser un fossat transversal.

El que queda a la vista actualment són les restes d'una assentament fortificat, el qual, sembla que va ser construït a finals de la edat del ferro i es va abandonar a la segona meitat del segle I d.C.

El primer que crida l'atenció és la península rocosa on es troba, que té un relleu molt accidentat. Per construir el poblat, els seus habitants van realitzar múltiples obres de preparació del terreny. Van aixecar solcs i grans plataformes amb murs de contenció on van posar els seus habitatges, tallers i magatzems . Tot el conjunt habilitat estava protegit per un fort sistema defensiu, organitzat en diverses línies de successives muralles i un fos excavat entre les roques.

Amb tota aquesta informació, es procedeix a fer un resum de la informació de més rellevància que serà la que anirà impresa en els fulletons, eina que utilitzarem per a difondre la cultura Castrexa entre els Gallecs i visitants de la Comunitat Autònoma.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Part davantera del fulletó en Català.

Part posterior del fulletó en Català.

Els fulletons creats (adherits al final del treball) tindran de fons, en l'opció marca

d'aigua una fotografia feta per mi del Castro de Santa Tegra, i al acabar la informació escollida per cada castro es trobarà una fotografia aèria dels mateixos. Així doncs, aquesta serà la presència final dels fulletons, els quals es faran en Català, Castellà, Gallec i Anglès.

3.2 Propostes didàctiques escolars

Com a solució de les carencies de coneixements sobre la cultura pròpia que tenen els joves (em baso en les enquestes) es proposa la creació d'una sèrie d'activitats didàctiques(*graella de continguts didàctics situada als annexos*) pels nivells de segons, quart i sisè de primària , i també per a segon de la ESO, ja que a cursos posteriors no es tracten temes relacionats amb l'estudiat.

3.2.1 Propostes didàctiques per Primària

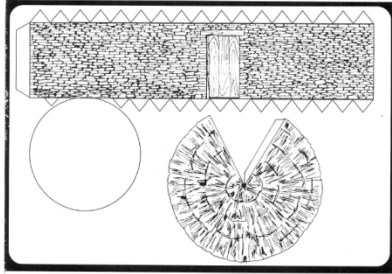
3.2.1.1 Segon de primària

Els alumnes d'aquests curs faran una unitat didàctica que tindrà una durada prevista d'aproximadament sis sessions, que s'efectuarà dins la matèria de *coneixement del medi natural, social i cultural*.

En primer lloc, com a activitats inicials es farà un control oral amb algun suport d'imatge, en la qual participarà tot el grup i que només durarà una sessió.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

En les següents tres sessions els alumnes, individualment, pintaran i posteriorment construiran diferents tipus de construccions Castrexes amb uns

Exemple de l'activitat de retallables

retallables, material pel qual necessitaran llapis de colors, barres de pegament i tisores. També faran jocs d'unir els punts per trobar una forma i pintaran diversos dibuixos de joies i altres elements Castrexos, activitats que constituiran el conjunt d'activitats de desenvolupament.

Posteriorment, com a activitat de síntesi en una de les dues últimes sessions faran una visita guiada a un castro de la zona, sobre el qual, en la següent i última sessió, es farà un mural dels diferents tipus de feines i eines dels que disposen, on utilitzaran llapis de colors, barres de pegament, tisores, punxons i altres materials de tipus plàstic, com pintura i pinzells.

Aquesta unitat didàctica serà avaluada en conjunt amb una pluja d'idees col·lectiva, on participin tots els alumnes.

3.2.1.2 Quart de primària

Els alumnes que cursin aquest nivell hauran de fer una unitat didàctica anomenada Cultura Castrexa, englobada dins la matèria coneixement del medi natural, social i cultural, que durarà aproximadament unes sis sessions.

Com a activitat inicial, de la mateixa forma que en el curs anteriorment descrit, es realitzarà un control oral on participarà tot el grup en només una sessió, i s'utilitzaran materials de suport gràfic com imatges o dibuixos, per fer més dinàmica la davallada de termes i idees que els alumnes tinguin interioritzat en relació al tema a tractar.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Com a activitat de desenvolupament els alumnes realitzaran una sèrie d'activitats que consistiran en situar un conjunt de castros en un mapa, la identificació d'eines que utilitzaven i relacionar-les amb els diferents oficis que portaven a terme, activitats per a les que necessitaran fitxes amb mapes muts de Galícia, imatges i dibuixos de les eines, llapis de colors i similars. Aquest conjunt d'activitats es realitzaran en tres sessions.

Per últim, en un període de dues sessions s'efectuaran les activitats de síntesi que consistiran en la visita a un castro de la zona amb la intenció de mantenir el que diu un dels punts que conformen el bloc 5 on es preveu que els alumnes aprenguin a cuidar i respectar les petjades del passat mitjançant el treball amb elles, i la posterior creació de la seva història en format de conte.

Aquest conjunt de sis sessions s'avaluarà amb una pluja d'idees on, de nou, participarà tot el grup.

3.2.1.3 Sisè de primària

Tots els que cursin aquest curs, hauran d'efectuar una unitat didàctica anomenada cultura castrexa que englobarà la matèria de coneixement del medi natural, social i cultural. El conjunt d'activitats durarà unes sis sessions, aproximadament, més una d'avaluació.

En primer lloc, s'efectuarà un control oral a nivell classe, la qual requerirà un suport gràfic, i un debat sobre diferents àmbits d'aquesta cultura si el professorat considerarà que els alumnes tenen un alt nivell de coneixements. Aquestes activitats es portaran a terme en el període d'una única sessió.

Com activitats de desenvolupament, i durant tres sessions es faran un sèrie d'activitats de contextualització per aprendre a localitzar a nivell històric les diferents èpoques culturals autòctones, activitats per a les quals hauran de rebre unes pautes i posteriorment crear un eix cronològic per situar-les, el qual es

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

crearà utilitzant paper, elements plàstics com llapis de colors, tisores i barres de pegament.

Per últim i en el terme de dues sessions s'efectuaran les activitats de síntesi, que de nou consistiran en la visita a un castro pels motius ja esmentats amb anterioritat, i posteriorment en grups de 2 persones crearan murals d'algun aspecte o activitat explicada al castro, activitat per a la que l'alumnat necessitarà tisores, barres de pegament, cartolines i elements plàstic com llapis de colors, pintures,...

El conjunt de les sis sessions serà avaluat amb un treball redactat, que estarà pautat, que contingui tots els coneixements que s'hagin obtingut durant la unitat didàctica.

3.2.2 Propostes didàctiques per Secundària

3.2.2.1 Segon de la ESO

Els alumnes que cursin aquest curs faran dins la matèria de ciències socials, geografia i història, un unitat didàctica anomenada La Cultura Castrexa, la qual tindran una durada de sis sessions dividides en activitats inicials, de desenvolupament, de síntesi, i posteriorment una d'avaluació.

En primer lloc, i durant el període d'una sessió, els alumnes faran conjuntament un control oral amb suport gràfic per a dinamitzar l'exposició de coneixements.

En les següents tres sessions es faran les activitats de desenvolupament, que en aquest curs consistiran a ubicar una sèrie de castros en un mapa mut, segon la província i municipi on es trobin, també s'estudiarà la societat castrexa, els seus recursos "econòmics" i la Romanització, per tal d'adaptar-se al que preveu el currículum escolar Gallec.

Per últim en les dues últimes sessions es visitarà un castro i crearà un PowerPoint que contingui tots els coneixements obtinguts de la unitat didàctica.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Aquestes dues activitats constituïran les activitats de síntesi, per a les quals es necessitarà l'aula d'informàtica i un professor que faci de reforç, amb coneixements informàtics.

Aquesta sèrie d'activitats s'avaluaran per un examen de tipus test que els alumnes hauran de fer de manera individual.

BLOC VI. CASTRO DE VILADONGA. ANÀLISI HIPÒTESI SECUNDÀRIA

1. CASTRO DE VILADONGA.

El castro de Viladonga, situat a 23 quilometres al N.E de Lugo, és un jaciment arqueològic que ocupa tota la corona d'un monticle, amb una altitud màxima de 550 metres, enclavat al extrem N.E de "*Terra Chà Lucense*" i no gaire lluny de la serra de Meira.

El castro segueix el model formal d'un castro, ja que conté la seva acròpolis, la corona central o "croa", les seves muralles i fosos, i els seus antecastros. A més va ser declarat, per la Xunta de Galicia, "*bien de interés cultural*" amb la categoria de monument al Decret 441/2009.

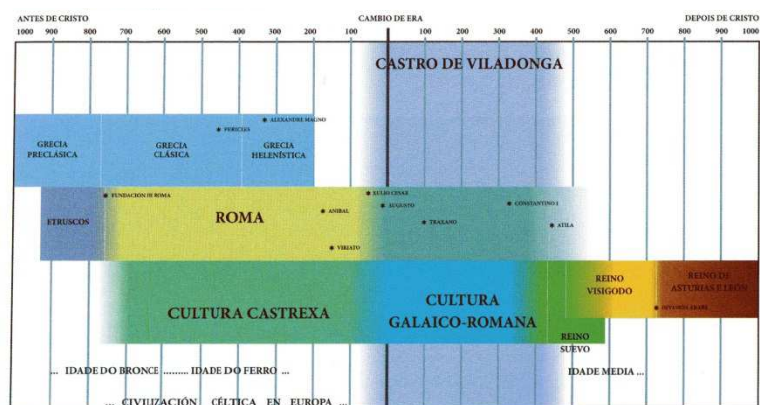
L'any 1971, el per aquells moments era Subdirector General de Belles Arts del Ministeri d'Educació, Ramón Falcón Rodríguez, va proposar a Manuel Chamoso Llamas, que realitzés una sèrie d'excavacions al Castro, motivat per la monumentalitat i aparició d'algunes restes de gran valor. En aquesta primera etapa, situada entre 1971 i 1978, i dirigida pel ja citat Chamoso Llamas, es van posar al descobert un gran número d'estructures de diferents habitacles del interior de l'acròpolis, alhora que també s'excavava gran part de la muralla principal.

Després d'un temps d'interval, des del 1982 i sota la direcció de Felipe Arias Vila, es va continuar amb els treballs de neteja i consolidació del que ja havia estat descobert per Chamoso. Posteriorment es va prosseguir amb els treballs d'excavació en diversos punts del Castro, tant a nivell de profunditat com en extensió.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Així doncs, actualment sabem que el Castro té una extensió aproximada de 40.000m², dels quals 10.000 m² corresponen a la “croa” central, que pot semblar que tingui forma circular però en realitat és quadrangular.

Per tal de definir cultural i cronològicament el Castro, es van tenir en compte sobretot les següents troballes: uns “torques” d’or, contes de collars, anells d’or, bronze, ferro, atzabeja, una arracada d’or, i diverses mostres de “apliques”, fíbules i sivelles, així com a innumerables elements constructius i nombrosos molins manuals de tipus giratori o circular. Tots aquests materials, juntament amb l’organització espacial dins el castro, les seves construccions i fins i tot el sistema defensiu, van resultar evidències de que va ser un assentament continuat i estable que va ser important, sobretot en època tardo-romana o baix imperial (entre els s.III i V de l’era Cristiana)

Eix cronològic que mostra la cultura Castrexa, la Galaico-Romana i la ocupació del Castro.

Amb això veiem que el Castro de Viladonga, va ser un model a seguir dels Castros que encara s’habitaven o que es reocupaven després de la conquesta romana del Nord-Oest, i el transforma en un lloc clau per estudiar el desenvolupament de la Cultura Castrexa, en el moment en que es va començar a barrejar amb la Cultura Romana, ja que va trobar el seu auge i va conservar estructures i materials de tradició anterior, és a dir, dels Castros de l’època del Ferro, però amb trets i elements forans, procedents de diferents parts dels Imperi Romà.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

1.1 Excavacions arqueològiques al castro

El Castro de Viladonga ja era conegut per les seves dimensions, monumentalitat, i fama, a més a més dels diversos esments que el folklore arqueològic i la tradició oral sempre van fer d'ell i el seu voltant.

L'any 1971, es van començar els treballs arqueològics, a càrrec de Manuel Chamoso Lamas, arribant les seves companyes fins l'any 1978.

El 1972, Chamoso va començar excavant el N.O de l'acròpolis, on es van descobrir restes de construccions, alguna d'elles amb planta circular original. El material recollit en la campanya, ja indicava una pauta del jaciment, ja que abundaven els de l'època romana tardana, a més de ceràmica diversa, fusaioles, contes de collar, monedes, etc...

Un any més tard, el 1973, l'excavació de Chamoso va arribar a la part central de la Croa, on les construccions predominants són de planta quadrangular i disposades amb certa organització entre elles, trobant també abundant ceràmica de diferents tipus, destrals de pedra polida, objectes de bronze, dues monedes d'Or d'Arcadi, la destral de taló de bronze amb quatre anelles i un torque gairebé igual a un trobat l'any 1911.

A partir de l'any 1975, els seus treballs(que van comptar amb la inestimable col·laboració de Felipe Senén i Felipe Arias Vila) van consistir fonamentalment en garbellar la terra procedent de les anteriors campanyes d'excavació, encara que també es van habilitar diversos accessos a la muralla. Es van descobrir un punyal d'antenes i taulell de joc en pedra.

Al llarg de tots aquests anys, el material exhumat del jaciment era molt abundant, en especial el de material ceràmic, de diversos tipus. Aquesta circumstància va donar la idea, i la motivació a crear un edifici on protegir-los que fes de Museu Monogràfic del lloc.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Des de l'any 1982, els treballs arqueològics i museístics, van començar a anar a càrrec del Sr. Felipe Arias Vila (que manté el càrrec en l'actualitat).

En primer lloc, aquell any es va procedir a fer una neteja general de la vegetació que hi havia a la " croa" i

a la muralla principal del castro, on es conservaven els murs de terra que Chamoso havia anat deixant durant les seves excavacions. Es van consolidar els murs de les construccions de l'acròpolis, reposant les pedres que havien caigut i cobrint-les posteriorment

Plànol del Castro de Viladonga.

amb terrossos d'herba, tallats a propòsit per fixar bé les seves filades superiors. Així doncs es va completar també tot el circuit interior del costat Sud de la Muralla Principal.

L'any 1983, es van excavar els murs de terra de Chamoso, i es va ampliar la zona excavada i profunditzant en altres nivells fins arribar al terra natural. Aquest fet va permetre aclarir molts aspectes de l'ordenació interior del Castro, les característiques de les seves construccions. L'any següent, es va excavar l'angle NE, del recinte "entremurs" o "croa", fins arribar a la roca natural, descobrint diversos pisos en alguns dels habitatges encara que corresponien al mateix nivell i moment cultural Galaico-Romà.

Després d'un interval d'uns anys, sense fer cap tipus de treballs de camp degut a la concentració d'esforços i recursos en la preparació del futur museu, el 1988 i 1989 es van retornar a les excavacions: es va fer un tall transversal a les muralles i fosos del costat Est per poder definir la continuïtat del assentament i disposició i estructura d'aquell sistema defensiu, es va comprovar la variabilitat

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

del conjunt de les defenses del Castro en la zona Oriental i es va documentar l'existència de dos nivells successius, molt seguits i anteriors a la construcció del sistema defensiu conservat fins l'actualitat.

En l'any 1990, es va fer una excavació prèvia a les obres d'ampliació del edifici del museu, en el que es creu que podria ser l'última terrassa o feixa del Castro pel cantó S.E. No es va documentar cap tipus d'estructura, però si es van trobar una sèrie de senyals de dos camins antics i gairebé paral·lels, dels quals el més antic es va datar en l'època Galaico-Romana. Els arqueòlegs, parlen de la possibilitat de que aquesta zona fos utilitzada d'accés i "expansió" (d'ús agrícola i/o ramader), en l'època d'ocupació principal del Castro (s.III-V) i amb posterioritat aplanada per altres feines agrícoles.

El 1996, es va continuar amb els treballs, i aquesta va ser la primera vegada que la excavació es va produir amb personal tècnic no pertanyent al Museu, que es van concentrar en dos sectors: per una banda l'ampliació de l'àrea excavada a l'antecastro Oest l'any 1992, i de l'altra, en la continuació dels treballs de la "cra" en el seu angle S.O, així com a les pertinents labors de consolidació i neteja.

Tot i que les labors de neteja i consolidació, van ser i són habituals, fins l'any 2003 no es van tornar a fer excavacions arqueològiques en el Castro, i encara menys a la "cra", fins a aquell moment, en el qual es va procedir a excavar l'entrada a la "cra" i en el antecastro Oest, per tal de ampliar la informació sobre aquestes dues zones. Aquests treballs van permetre definir el camí Est d'entrada al castro, amb l'exhumació del paràmetre interior de la muralla i els seus bancs de cimentació i els seus murs de protecció laterals. En el antecastro Occidental es van ampliar els treballs fets en anys anteriors on va aparèixer una estructura allargada amb furats identificats com a lloc d'emmagatzematge de cereals i un àrea amb carbons de cremat o combustió. Destaca també d'aquesta

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

excavació la troballa de diferents trossos de pissarra amb claus, que suposen provenien d'alguna teulada d'un habitatge.

A les campanyes dels anys següents de 2006 a 2009, es van prosseguir amb els treballs, a la zona de l'entrada principal, al barri Est de la "croa" i a l'antecastro Oest, pel seu gran interès arqueològic i patrimonial.

Des de l'any 2008 al 2013, s'ha realitzat una consolidació a fons de diverses estructures pertanyents a diferents barris de l'acròpolis descoberts per Chamoso als anys 70 del segle XX. Els treballs van consistir en el diagnosi i documentació gràfica, col·locació de tubs per a la consolidació amb silicats i el drenatge, la protecció o reconstrucció estructural, diferenciant-la amb pedres de quars i una protecció de lloses adaptades als murs i sempre de caràcter reversible. Posteriorment també es va procedir a la recuperació d'una finestra, la primera documentada fins a l'actualitat en aquest jaciment.

Així doncs, com es pot observar, el Castro de Viladonga no és ni molt ni menys un jaciment ja tancat i acabat d'excavar. Són necessàries noves i contínues investigacions que aclareixin o delimitin diversos problemes que encara presenta. A partir del que sabem actualment, les pròximes investigacions i corresponents excavacions han d'anar dirigides a :

- Completar l'excavació de tota la "croa" fins els peus de la muralla principal en tota la seva extensió.
- Realitzar diverses excavacions en els dos grans antecastros
- Localitzar àrees o zones d'utilització tan diversa com important, entre elles i particularment, la necròpolis.
- Presentar una atenció constant a la bona conservació de tot el jaciment.
- Continuar l'estudi del materials trobats, fent un anàlisi de la distribució espacial i funcional de les diferents parts del Castro, en relació amb les seves estructures i aquells materials.

2. CONTORN NATURAL I PATRIMONIAL DEL CASTRO

La comarca on està situat el Castro de Viladonga, és una de les vores de *Terra Chà*, la qual és abundant en jaciments arqueològics.

Hi ha necròpolis de túmuls megalítics (mamóas) molts cops derruïdes o aplanades degut a els treballs agrícoles o per tota classe d'obres, públiques i privades, i no pocs cops il·legals o clandestines.

De la posterior edat del Bronze, gairebé no coneixem en aquesta comarca més que algunes troballes de destrals de bronze i elements similars.

Però, és sense dubte, de la edat de ferro quan es difon aquest tipus de poblat que és el castro, existint en aquesta comarca diversos i diferents exemples.

En la gran majoria de casos es tracta d'assentaments, sempre ben defensats, que havien de correspondre a l'època preromana, però altres, potser relacionat amb aquest mateix de Viladonga, són Galaico-Romans.

3. MEDI NATURAL I HÀBITAT

3.1 El medi natural

L'Ocupació històrica del Castro correspon al anomenat període Sub-Atlàntic, amb un clima temperat, més càlid i humit que l'actual.

El contorn geològic és de una certa varietat, amb un predomini de pissarres, quars i granits. També apareixen en cara que en menor quantitat, dipòsits d'argila, formacions calcàries i càrstiques.

Aquesta diversitat geològica de l'amplia comarca de Viladonga es poden comprovar en els materials petris utilitzats tant en les construccions, com en la fabricació d'objectes i útils domèstics i altres eines de treball.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

La fauna salvatge seria igualment, molt similar a l'actual, amb la presència de diferents espècies de cèrvids i de suïds conjuntament a una ampla varietat de diferents i petits carnívors.

Les restes d'animals trobats en el Castro, particularment ossos, les astes i les dents, indiquen l'existència d'una ramaderia amb cert predomini boví, i en menor mesura, oví, així com de suïds domèstics i equins.

En la vegetació predominaven les formacions arbustives i herbàcies, amb zones de terra utilitzades com a horts, i seguint el riu, petites superfícies de rouredes, boscos de bedolls i d'alisos.

L'estudi d'aquestes restes vegetals, recuperats al jaciment (sements i pol·len), porta a pensar en l'existència d'una agricultura dedicada al blat, la avena i la civada, complementada amb el cultiu de faves, cols i naps, i la recol·lecció de fruits silvestres, tals com peres, bellotes, mores i maduixes silvestres.

La inexistència de pous i deus a dins el recinte del Castro (al menys fins ara, no trobats), i la pròpia situació d'altura de l'assentament, fan pensar que el principal aprovisionament d'aigua havia de procedir de les moltes fonts i rius pròxims, aprofitant-se a més de l'aigua de la pluja per medi de concavitats o pous naturals o de gran recipients, normalment fet de ceràmica, dels qual s'han trobat freqüents mostres.

3.2 El nivell preromà del castro

La aparició de materials de cronologia i tipus preromans al Castro de Viladonga va fer que, durant un temps, es pensés en una ocupació del mateix com a assentament humà ja des de una època molt antiga (s.VI o V aC). No obstant, les successives excavacions van permetre comprovar que el castro va ser habitat amb un caràcter general i global a l'etapa tardo-romana i només en els treballs realitzats en l'angle NE de la "croa" i per fora de la muralla del costat Est (entre

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

1984 i 1992), es va poder documentar un nivell d'ocupació anterior a les construccions i a les defenses que avui dia estan a la vista.

No es coneix actualment, amb exactitud la importància i extensió d'aquesta ocupació preromana, la qual podria tractar-se d'una d'alguna cosa molt limitada, tant en el temps com en l'espai, abans que el conjunt s'habités i fortificara en l'època Galaico-romana tardana.

Aquella ocupació preromana, que correspondria a els segles II i I abans de la nostra era, es reflexa en alguns murs fragmentaris, a vegades acompanyats de restos de llars i generalment molt deteriorats, ja que gairebé directament es van construir sobre ells les estructures d'època Galaico-romana. D'altra banda, els anàlisis realitzats a les mostres de carbó vegetal pel mètode del carbó 14, assimilables a aquest nivell però de l'àrea de fora de la muralla principal, van donar una datació que es pot situar aproximadament entre els anys 130 i 30 abans el canvi d'era.

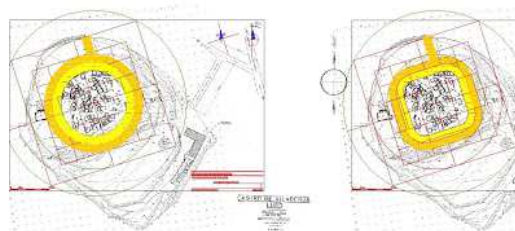
En aquest nivell antic apareixen abundants fragments de "pallabarro" (trossos de fang cuit i sec que conserven les marques o empremtes de pals i fustes), pertanyents a parets i sostres de cabanes preromanes, així com a ceràmica de tipus castrexo d'una qualitat molt dolenta, normalment sense decoració o amb simples incisions. Poden associar-se també en aquest nivell a **objectes de bronze** molt fragmentats o en mal estat (algunes fíbules, una agulla i altres peces més indefinides).

En altres parts de l'acròpolis del castro, van aparèixer materials, com una **destral de taló de bronze** amb quatre anelles, únic dins la seva tipologia i que va poder ser utilitzat com a eina, com a peça de canvi o fins i tot com a objecte simbòlic, així com una petita cassola de sis rosteixes, de funció desconeguda, que són elements que corresponen a una tradició més antiga, i que és possible que es tracti de peces de caràcter "residual" o potser de tipus simbòlic i/o votiu.

3.3 Organització dels espais del castro

Aquest castro, el qual és un model de castro del NO peninsular, destaca per la seva monumentalitat, les seves muralles, els seus fossats, la seva “croa” o corona i els antecastros, alhora que la seva organització en barris.

Les defenses del castro estaven formades per un complex sistema de murs de terra i pedra i successius fossos. El mur del més grandària, és el que era més a prop de la *croa*, d'uns aproximadament 12 metres d'altura.

Mapa on es mostren les formes i ubicacions de les muralles de més grandària.

Després de la muralla, cap al exterior, hi havia un espai lliure amb forma de V o fossat a les zones Nord i Est, i amb forma d'antecastro a les cares Sud i Oest. Aquest mur exterior sempre era limitat per un mur exterior que havia estat excavat a la cara Est del Castro.

El Castro de Viladonga posseïa només dues portes, als dos extrems del anomenat *decumanus*, al Est i a l'Oest. La posició de la porta del Est, en un lloc més accessible, determinà la organització dels carrer que s'inicien al seu interior i dels barris. Era la porta principal del Castro.

A Viladonga les dues vies principals, el *decumanus* i el *cardo* s'entrecruaven cap el Sud del centre geomètric del Castro.

Seguint les especificacions que va fer Vitruvi, l'organització dels carrers es va fer en funció als vents dominants, de forma que, el vent del Nord i el del Nord-oest, que eren els més forts i podien fer més mal al castro, afectessin el menys possible als habitants de la fortificació. Per aquest motiu es va disposar el *cardo*

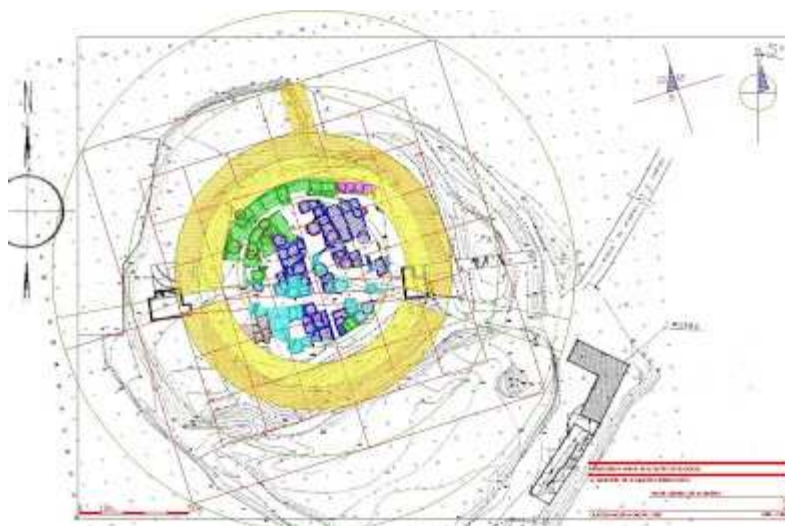
Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

en la direcció Nord-oest a Sud-est de forma que els carrers s'intercalessin entre els habitatges i així complir l'establert per Vitruvi " *la planificació dels barris s'haurà de disposar segons la direcció dels vents, per a que arribats aquests als angles de les illes, es trenquin i es dissipin.*"

El *decumanus* es va construir o aplicar, també, de forma alterna en tot el seu desenvolupament. Però creuant la zona edificada pel seu costat Sud, permeten mantenir de forma compacta la zona central. L'amplada dels seus carrers també canvia segons la posició en la que es troba.

Al castro, a més de poder trobar petits espais entre els habitatges, podem identificar dues vies principals més: una que fa de ronda perimetral interior paral·lela a la muralla i una altre que comença a la porta Est, en el mateix punt que el *decumanus*, i va en sentit ascendent fins el centre de la croa, al lloc on es troba un dels principals edificis del conjunt.

Les quatre vies principals: el *cardo*, el *decumanus*, la ronda perimetral i el carrer d'accés al centre des de la porta Est, creen entre elles els barris en els que es construeixen les diferents edificacions. Els barris principals són:

Mapa on s'indiquen amb colors diferents els barris del castro

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Barri central (color blau), és el de més grandària i al que pertanyen els edificis principals. Segueix la direcció del *cardo*, fent les seves edificacions paral·leles a aquesta via. Aquest barri es troba creuat pel *cardo* i pel sud pel *decumanus*. Es té la teoria de que aquest va ser el primer barri en ser creat i que va configurar el castro en un primer moment. Les edificacions són de planta rectangular, en la seva majoria, tot i que també conté moltes de planta circular i estrets corredors que permeten la comunicació entre elles.

Barri Sud (color cian), el seu traçat segueix la direcció del *decumanus*, fent els edificis paral·lels a aquesta via. Aquest barri configura la façana interior Sud del Castro i es troba situada en una cota inferior al barri central.

Barri perimetral Nord(color verd), el seu traçat està situat a la via de la ronda perimetral, i les construccions són totes de planta trapezoïdal, ja que el seu traçat segueix el punt geomètric central del Castro. Aquest fet singular permet que les edificacions acompanyin de forma radial a la ronda perimetral.

Barri Sud-oest (color marró), està format per quatre habitacles de traçat singular, que segueixen amb una lleugera inclinació la direcció del barri central. Encara no es té massa informació d'aquest barri, ja que no ha estat gaire excavat.

Barri Nord-est (color rosa) format per quatre habitacles. El seu traçat dins de la configuració general del Castro. Es creu que és molt possible que la seva construcció va ser posterior a la dels altres barris i que va ser executat de forma independent al conjunt.

L'anàlisi dels barris permet assegurar que no només la configuració de les muralles i els carrers del castro segueixen a un projecte previ de construcció, sinó que cada element i construcció van ser executats seguint una pauta planificada anticipadament i que seguia el procediment d'urbanisme romà descrit per Vitruvi.

3.4 Les construccions

Les construccions que apareixen al Castro són de diferents tipus i grandàries. Existeixen cases circulars o ovalades, menys freqüents que les quadrangulars en les seves diverses variants, a vegades amb cantonades en perfecte angle recte conforme a la època tardana en que el jaciment va tenir el seu apogeu, ja que aquestes últimes es difondrien al llarg del procés de Romanització del Nord-Oest.

Al castro es va descobrir un gran habitatge allargat, que no és, sense dubtes, un habitatge més; la seva grandària i el fet de que amb prou feies proporcionés restes materials, porten a pensar que la seva funció va ser comunal, social o potser religiosa, ritual o similar; els forats apareguts al seu terra podrien ser utilitzats com a pous o llocs per a ofrenes, o potser com a depòsits, alhora que seria molt estrany que fos utilitzat com a taller per la falta de materials atribuïbles a aquest ús i la seva situació en la zona central del poble. Per sota d'aquesta construcció s'han documentat restes d'una construcció anterior feta amb materials de pedra i peribles.

Alguns habitatges del poble, semblen aïllats, altres s'amplien d'acord amb les necessitats dels seus ocupants, mitjançant un adossat de murs per a noves dependències, bé per a servir de habitatges annexos al nucli familiar, bé com a construccions auxiliars d'ús agrícola o ramader o fins i tot artesanal. El que si es evident es que els murs mitgers només apareixen en aquests conjunts o agrupacions de construccions unides, entretant que quan corresponen a nuclis o barris diferents, els murs són sempre independents encara que amb prou feines estiguin separats només per molt pocs centímetres o fins i tot mil·límetres.

Al costat o per davant dels habitatges existeixen uns espais inserits, amb grandària i disposició molt variada, per a la utilització agrícola o domèstica, a

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

més del seu possible ús per a certes feines també domèstiques o artesanals com el teixit.

3.4.1 Elements constructius

Els paraments o murs de les construccions del Castro, són tots de pedra de pissarra i tenen alguns blocs de quars blanc, que es troba de manera natural a la comarca, creant vetes a la roca de pissarra. Aquests, segurament, van complir una funció senyalitzadora dels espais, marcant les cantonades de les construccions. També van tenir un cert valor de protecció simbòlica, donat el caràcter “màgic” que se li concedeix a vegades a aquest tipus de pedra.

Al seu interior, les construccions tenen el terra de pedra o fang compactat i aixafat, tot i que algunes presenten un paviment a base de grans lloses, potser per a utilitzar-les com a graners i zona de treball amb el cereal o bé, tot i que menys probablement, com a àmbit de distinció.

3.4.2 Cobertes vegetals i altres elements

Les cobertes fetes amb materials vegetals, anomenades “*de colmo*”, es feien utilitzant palla de cereals, encara que també podien utilitzar brancatge d'arbres, pals i branques d'arbustos.

El “*colmo*” va disposat en diverses capes sobre les armadures de fusta de coberta, que recolzen alhora en més pals o columnes centrals i els murs exteriors de la construcció.

Per a poder subjectar aquest tipus de coberta, s'utilitzaven cordes que sortien dels pals centrals i queien sobre la palla, i restaven tirants pel pes de les pedres o peses.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Aquest tipus de coberta es va utilitzar, encara, en èpoques posteriors a la Galaico-Romana, coexistent amb les cobertes de fang, i encara avui es troben en les famoses *pallozas*, *hórreos* i *alpendres* de les comarques orientals de Galícia

3.4.3 Cobertes de teula

El sistema de coberta de les construccions a base de teules de fang en una clara i característica introducció de Roma en el Nord-Oest però, com ja va quedar dit, va conviure durant molt de temps amb les cobertes de palla.

Les teules s'elaboren amb fang en motlles de fusta per a donar-li després la forma desitjada, després es posaven a assecar per, en una última fase, coure-les en un forn.

En aquest Castro, van aparèixer els dos tipus fonamentals de teules romanes de fang: les tègules planes i quadrangulars, amb una vora angular de diverses formes, i els imbricats corbs i rectangulars allargats. Porten, en la gran majoria dels casos, diferents tipus de marques digitals, fetes amb els dits sobre el fang fresc pel fabricant o els seus operaris, figurant dissenys diversos com ralles, eses, composicions geomètriques i esquemàtiques indeterminades, etc..

Un fet que destaca, és la troballa de pissarres amb claus trobades al Antecastro Oest l'any 2003, que podrien pertànyer a cobertes de sostres fets amb aquest material.

4. CULTURA MATERIAL

4.1 Eines i útils de pedra

Al Castro es feien diverses activitats i oficis, relacionats amb la pròpia preparació i utilització de l'hàbitat, amb l'explotació dels recursos naturals, les actuacions de caràcter bèl·lic, les pràctiques relacionades amb usos i costums, les creences, etc...

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

En aquestes activitats i ocupacions s'utilitzaven diversos útils i eines, algunes d'elles fetes en pedra i de tradició tipològica molt antiga, com seria el cas de les destrals polides, peses, les pedres d'afilar... i altres objectes que tot i que alguns d'ells a vegades, poguessin servir d'armes, el seu ús més quotidià seria la construcció, la mineria, la desforestació de la zona i l'agricultura, als teixits, fabricació d'altres eines, en resum: en tot tipus de feines artesanals, domèstiques i fins i tot simbòliques.

Vitrina del Museu de Viladonga amb eines i útils de pedra.

4.2 El treball del bronze

La tradició dels tallers i els artesans del bronze va ser un fet relativament freqüent a l'antiguitat, on fins i tot hi havia bronzistes itinerants. A la cultura material castrexa i Galaico-Romana a la que pertany el Castro de Viladonga, les eines i útils de bronze per a diversos treballs o fins i tot per usos domèstics representen un conjunt molt nombrós i important, probablement degut a que la seva elaboració no requeria infraestructures molt complexes.

Les tècniques que van utilitzar, van ser: **la fundació**, ja fos per a objectes de qualitat i volum, o en motlles senzills pels objectes més simples; **el batut**, utilitzat per a làmines i filferros, i en menor mesura **l'encuny**.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

El bronze va ser l'aliatge metàl·lic més utilitzat a l'època Galaico-Romana; està compost per coure, estany i a vegades, també per plom i altres metalls.

Per la fabricació d'objectes metalls no ferrosos, s'utilitzaven recipients d'argila o de pedra anomenats gresols, on es fonien els metalls de l'aliatge. El metall fos es posava a motlles, els quals els hi donaven la forma final.

Els motlles i els gresols, juntament amb la "torta de fundació" de bronze, són elements indicatius d'una activitat metal·lúrgica de cert relleu en aquest jaciment.

Sigui per a qualsevol tipus d'activitat bèl·lica o per a les de caràcter cinegètic (ja que la caça formava una part molt important dels seus recursos i possiblement del seu oci), els habitants del Castro de Viladonga utilitzaven diferents tipus d'armes, algunes de pedra, de tradició molt antiga, i altres de ferro, tot i que també hi ha de les que són fetes en bronze. S'han trobat algunes peces completes o fragments de punyals, o espases curtes, d'antenes, objectes de tipus i tradició castrexa, però que són de cada cop més freqüent aparició en contextos Galaico-Romans, com és el cas d'aquest Castro.

Amb una empunyadura de bronze, una fulla de punyal de ferro i una virolla es pot reconstruir, tot i que no apareguessin juntes a la mateixa zona del Castro, un conjunt d'aquesta peça d'armeria Castrexa.

Alhora també s'ha trobat moltes restes d'útils de cuina i de taula, com fragments de cassos, coladors, i també nombroses rosteixes de cassoles i de sítules o de bols metàl·lics de certs rituals. S'ha de destacar una peça de bronze en forma de segment circular utilitzada com a suport per a les cassoles i les sítules, amb una peculiar decoració al caire amb una marca impresa T-PO. També s'han de remarcar, per últim, una sèrie de restes de cadenes i cadenetes de bronze de grandàries i usos molt diferents.

4.3 El treball del ferro

En el món Castrexo i Galaico-Romà, va ser molt freqüent i va tenir una entitat notable i singular el treball del metall i les persones dedicades a ell tindrien una consideració marcada i específica.

Els miners, els orfebres, els ferrers i bronzistes, van haver de tenir una gran importància a la societat, alhora que les restes i senyals dels tallers o de les forges es documenten en alguns jaciments, i es pressuposen en altres.

El ferro, degut al seu elevat punt de fusió (1540°C), no podia ser fos, però, si escalfaven el mineral a uns 1150°C en un forn alimentat amb carbó vegetal s'obtenia una massa esponjosa amb gran contingut de ferro i abundants escòries; mitjançant la utilització d'un martell s'eliminaven les escòries i es compactava la massa metàl·lica.

Per aconseguir les làmines i barres utilitzades a la fabricació d'objectes, es sotmetia el metall a processos de forja: escalfant, refredant i picant amb el martell fins a donar-li la forma desitjada i aportant-li a més resistència.

En aquest castro existeixen indicis de l'activitat metal·lúrgica, en una construcció situada a prop de l'entrada principal, on es va utilitzar aigua i foc, potser amb aquells fins metal·lúrgics, però així mateix, i sobretot al costat Est del jaciment(tant a dins com a fora de la muralla), és on s'han trobat més escòries i esponges de ferro. La localització d'aquests tallers fora del recinte emmurallat es faria tant pel cert caràcter especialitzat d'algunes zones del Castro com per la pròpia seguretat en aquest tipus d'activitats.

El més curiós que està exposat al museu d'aquest tipus de material, són unes peces de carro, en concret volanderes i un arc de roda, els quals podrien indicar, juntament amb les senyals de roderes que hi ha al Castro, l'existència d'aquest medi de transport.

4.4 El vidre. Materials peribles.

En els assentaments de l'època Galaico-Romana, l'arqueologia documenta amb certa freqüència restes de vidres, generalment molt fragmentats, corresponents a recipients de diverses formes i fundacions.

Al segle I dC, es va generalitzar una nova tècnica en la fabricació del vidre, el bufar al aire, inicialment sobre un motlle. Això va permetre la seva producció a gran escala i la baixada de preus de les peces, les quals van deixar de ser un objecte de luxe i van arribar a tots els punts del imperi

Fragment trobat al castro del que possiblement va ser una ampolla.

Romà, a totes les capes socials. És degut a això la seva presència en jaciments de tipus Castrexo com el de Viladonga, on alguns vidres són d'importació però d'altres pertanyen possiblement a les produccions regionals del NO peninsular.

Al Castro de Viladonga, van aparèixer fragments de vidre de gran singularitat i d'una gran varietat que va des de les formes d'ús comú fins exemplars de cert luxe i corresponents cronològicament tant a l'època alt-imperial(s.I-III), com i sobretot, a la tardo-romana (s.III-V).

Els vidres corresponents a la època alt-imperial eren bufats al aire i de color entre blau i verdós. Van començar a produir-se en el segle I dC i es van continuar utilitzant fins el segle II. A Viladonga es van documentar tasses de "costelles", peces de formes obertes decorades al llarg de la paret del vas amb relleus o nervis que reproduïen models metàl·lics, i també hi ha fragments de garrafes quadrangulars.

Els vidres baix-imperials i més tardans, bufats al aire i de color verdós o bé incolors, eren de pasta de pitjor qualitat amb bombolles d'aire i altres

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

imperfeccions. Eren molt nombrosos i variats, tant en els seus tipus com en els usos. A Viladonga hi ha formes pel servei de taula, altres per a ser utilitzades en la il·luminació i també peces de cert luxe i importades des de lluny.

D'aquesta època són els fragments pertanyents a els anomenats gots de caboixons, típics del segle IV dC amb vores d'aresta i decorades amb unes gotes de vidre, generalment d'algun altre color, aplicades al exterior del got quan encara està calent; destaquen també uns fragments de vores d'aresta que, per la seva gran obertura de la boca, poden ser catalogades com a llums en suspensió.

També s'han trobat a Viladonga molts fragments de vores engruixides pertanyents a tasses i gerres de boca amb forma d'embut, que constitueixen un conjunt bastant representatiu d'una possible producció de caràcter regional amb un possible origen en un centre productor de Lugo.

Així mateix, es documenta una gran quantitat de fragments de vores tubulars entre els quals destaca un pertanyent a una boca en forma d'estrella.

A més del vidre, els habitants del Castro de Viladonga, van utilitzar un altre tipus de recipients i útils de materials peribles, com a tasses i gerres de fusta, cestes i canastrells de membre o de fulles de fusta o suro, sacs de pell o cuir, etc... D'aquests elements, de caràcter orgànic, no ens queden restes arqueològiques, però sabem de la seva utilització tant per les fonts escrites de l'època Romana, com per la presència arqueològica d'algunes eines per a treballar aquests materials així com igualment per paral·lels etnogràfics.

4.5 La ceràmica i els seus tipus.

La ceràmica, és amb molta diferència, l'element arqueològic més abundant entre les troballes del Castro. Apareix en general, bastant fragmentada, i presenta gran varietat de formes, tipus i decoracions.

4.5.1 Ceràmica Castrexa

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

La ceràmica Castrexa trobada, està feta en general amb torn, tot i que algunes peces, són fetes a mà.

Predominen els perfils globulars o esfèrics, amb una o mes nanses, les vores planes; les parets presenten comunament senyals d'haver estat allisades, a vegades amb espàtula i altres molt polides, fins el punt que sembla que tinguin algun tipus de vernís gairebé negre.

L'ús que se'ls hi donava als productes fets amb aquest tipus de ceràmica era molt variat. Les peces grans s'utilitzaven com a dipòsit per a guardar el gra o per a líquids, les més petites van utilitzar-se de forma personal per menjar i beure.

Hi ha un gran nombre de temes decoratius comuns a la plàstica castrexa. Es poden destacar les incisions en forma de línies obliqües, horitzontals o verticals paral·leles, o bé compostant triangles, així com estampats i impresos en forma d'espina de peix, d'esses (SSS), les figuracions entrellaçades i, també, les aplicacions en forma de mamil·les, cordons o altres motius ornamentals.

4.5.2 Ceràmica Comuna Romana

L'anomenada ceràmica comuna Romana va tenir sobretot un ús domèstic, és a dir, de cuina i taula, però també la va haver d'utilització funerària, cerimonial i ornamental.

Aquesta ceràmica va ser fabricada, sobretot, a les províncies del Imperi seguint els models purament Romans, però també utilitzant formes i decoracions pròpies, derivades de la tradició regional o local, el que vol dir que en el cas de la *Gallaecia* i en concret del Castro de Viladonga, apareixen tècniques i peces amb detalls de la ceràmica de tradició Castrexa al costat de les que són d'introducció forana, i generalment, posteriors a la conquesta Romana.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Els atuellers de cuina es van haver de destinar per a la preparació d'aliments, per guardar les provisions sòlides i líquides i per a altres usos i funcions similars.

Aquesta ceràmica, feta amb el torn, acostumava a ser de colors agrisats i vermellosos, les peces decorades no són gaires, encara que s'han de destacar algunes amb retícules al seu exterior, altres acanalades, i fins i tot algunes amb profundes incisions paral·leles.

També es troben a Viladonga, atuellers per guardar provisions o per a traslladar-les.

4.5.3 Ceràmica *terra sigillata*

Un dels materials més significatius i característics en un jaciment d'època Romana, és la *terra sigillata*, ceràmica fina vermellosa o ataronjat, utilitzada fonamentalment com a atuell de taula i que denotaria un determinat nivell socio-econòmic. Deu el seu nom, per a alguns autors, pel *sigillum* o segell imprès del taller de terrisseria que la va fabricar, tot i que d'altres autors, consideren que basant-se en el significat de l'etimologia en llatí, vindria més dels motius decoratius en relleu que acostuma a portar a les seves parets.

En el Castro de Viladonga, com en altres assentaments, apareix sempre en menor quantitat que la ceràmica comú i la castrexa, degut a que la *sigillata* és indicatiu de certa distinció, de luxe o posició social, quan es documenta en un context Castrexo i rural de la *Galaecia*, on a més, s'acostuma a trobar-se molt fragmentada i amb el vernís a vegades molt perdut degut a l'acidesa de la terra i la humitat del terra Gallec.

La *terra sigillata hispànica tardana* més clara i amb un vernís de molta pitjor qualitat i conservació, es relativament abundant a Viladonga. Destaca sobretot la forma drag.³⁷ tardana i abunda la que porta decoració de cíclics combinats i angles "en escala". Aquest tipus de troballes indica clarament que en aquest

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

castro va haver-hi una ocupació important en època tardo-romana, ja que hi ha ceràmica datada del segle V dC

A vegades aquesta ceràmica *sigillata*, que es troba al Castro de Viladonga, porta uns grafits o marques incises indicant propietats o utilització per mitjà de signes, lletres o fins i tot, noms com és el cas de un fons d'una tassa a la qual es llegeix *NASAE*, possiblement d'origen Grec, però escrit en el alfabet cursiu llatí.

En canvi, només tenim fins ara, un segell o marca d'alfarer incompleta, ja que només es conserven les lletres *OF* (traduïdes com: "*officina....*", "*taller de...*") en un petit fragment de *terra sigillata hispànica* aparegut a les excavacions fetes en el antecastro Oest l'any 1992.

4.6 El teixit i la vestimenta

La troballa d'objectes com una pinta de ferro, peses de telar, fusaioles, agulles i altres similars al Castro de Viladonga, certifica l'existència d'un treball domèstic i artesanal del teixit o filats, feina que es creu que era fonamentalment femenina i que va sobreviure en el món rural d'aquesta mateixa comarca, fins els nostres dies, tot i que amb noves i més avançades tècniques.

La pinta ben identificada per paral·lels arqueològics i etnogràfics, s'utilitzava per desfer els nusos que es feien en les fibres tèxtils, probablement de lli o llana, després de rentar-les i assecar-les.

Per filar s'utilitzaven fusos de fusta complementats amb fusaioles, que són unes peces rodones amb una perforació central, fetes de pissarra o bé de ceràmica i a vegades molt decorades amb línies i punts.

Els telers eren de tipus rudimentari, de sentit vertical, i per a tensar-los s'utilitzaven peses de pedra, que apareixen contínuament en el castro; en ell es teixia els vestits i altres elements tèxtils dels habitants de Viladonga, com un treball que, com ja queda dit, era fonamentalment artesanal i per l'autoconsum.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Ens queden també diversos models d'agulles fetes de bronze que eren utilitzades per a cosir en el cuir, el lli, la llana, la pell o en altre tipus de materials. Algunes d'elles tenien el seu ull, allargat o romboïdal, en un extrem, i d'altres, més singulars, portaven el forat d'enfilar en el terç central i anava decorat en els seus marges.

A la vestimenta que s'utilitzava al Castro de Viladonga, es portaven una sèrie d'elements que, degut als seus components orgànics, no es s'han conservat fins els nostres dies, com els teixits, les pells i altres components de materials peribles. Altres objectes que si s'han conservat com a material arqueològic complien una funció pràctica en el conjunt del vestit, però també servien d'adorn personal, i com a tal, podien arribar a tenir un determinat caràcter simbòlic i social: són les fíbules, les sivelles de cinturons, els passadors, els botons i una bona mostra d'aplics diversos.

Les fíbules són uns fermalls o prenedors, generalment de bronze, utilitzats per subjectar vestits. Totes elles tenien en comú la presència d'una agulla i un arc, a vegades amb ressort incorporat.

Les sivelles de cinturó, amb el seu tipus circular característic i ben conegut, són de bronze o ferro; dos d'elles conserven l'agulla així com a restes o marques o impressions del cuir del propi cinturó.

4.6.1 Els adorns i l'orfebreria

En l'orfebreria de la Galícia Romana i sobretot en l'àmbit Castrexo i rural, hi ha una continuïtat d'elements de clara tradició preromana, però és possible que s'arribessin a fer també en plena època Romana. Aquestes peces apareixen en contextos arqueològics Galaico-Romans, fet que fa que es puguin considerar com elements residuals o amb caràcter de herència significativa o fins i tot simbòlica.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Al Castro de Viladonga van aparèixer, fins ara, dos torques complerts i pràcticament iguals, fet pel qual s'han d'atribuir a un mateix taller d'orfebreria, potser itinerant.

D'aquest tipus d'ornaments masculins hi ha a més un fragment de vara de bronze i part d'un dels remats d'or corresponents a un altre torque, així com un làmina del mateix material, potser d'un penjoll o un cinturó.

També procedeix de la "croa" del Castro una arracada amb fora de ronyó, trobada en el context Galaico-Romà, fet a base de làmines unides i soldades fins a aconseguir una peça massissa de 23,75 grams.

De tota la resta de materials i peces trobades al Castro, destaca el fons d'un mirall circular de bronze, amb el seu probable mànec decorat amb un puntejat en línia trencada, o els aplics de bronze utilitzats per a la vestimenta, o mobles i útils diversos.

Els anells trobats son de diversos tipus de materials: d'atzabeja, de bronze, de ferro i or, i amb molt diverses formes i grandàries. Un d'ells, cisellat en or, porta una gema verda, i potser és de procedència Mediterrània Oriental, molt tardana. Els d'atzabeja acostumen a portar decoracions o símbols com lletres, un arbre, alhora que l'altre de bronze presenta un esvàstica gravada, i encara un altre de ferro porta incorporada una gema amb una representació d'un crustaci anomenat camaro . També van aparèixer dos gemes d'anells amb les figures clàssiques dels Deus Mart i Mercuri.

4.7 Sistema monetari i de mides

El conjunt de monedes trobades al Castro de Viladonga, es situa en un ampli ventall cronològic (s I aC - s IV Dc) així com una variada iconografia, però, amb algunes excepcions, la gran majoria d'elles tenen com a característica en comú el seu poc valor monetari.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

A l'anvers o cara aquestes monedes porten les efígies dels emperadors o membres de la seva família i el seu realisme els transforma a vegades en autèntics i fiables retrats; porten la vestimenta i els cascos, tocats o pentinats característics de cada moment, acompanyant-los en ocasions amb les seves armes i altres tributs i sempre amb un text referent al nom del personatge i els seus càrrecs.

En el revers o part posterior de la moneda, acostumen a representar-se divinitats, herois, motius al·legòrics, al·lusions militars o bèl·liques, etc... així com a marques d'identificació del lloc d'encunyació de les emissions monetàries.

Les monedes en el món Romà van ser el medi més àgil i directe de la autoritat per fer arribar els seus missatges i la seva "propaganda" a la societat, i per això, s'escollien amb molta atenció els elements gravats en els anvers i els temes dels revers.

En el castro de Viladonga, es documenten diversos tipus de monedes, corresponents a els diferents mòduls del sistema monetari Romà. Els que tenien menys valor eren els "*centenionals*" de bronze, acostumaven a guardar-se en moments d'inseguretat o també amb la intenció d'estalviar. D'aquests es troben a vegades pots de ceràmica plens, formant el que s'anomenen "*tresors de monedes*" tot i tenir un valor monetari i material molt baix.

Tresor de monedes trobat al castro.

4.8 Vida quotidiana a dins el castro

La vida quotidiana a el Castro de Viladonga es pot reconstruir basant-nos en les restes trobades a les excavacions, a les fonts textuais antigues, etc... La població del castro es pot estimar entre 300 i 350 persones, en el moment de la seva màxima ocupació a les aproximadament 85 construccions descobertes fins ara i tenint en compte que no totes elles eren habitatges. Els llocs d'habitació i altres construccions annexes es disposaven en grups deixant espais per circular persones, animals i medis de transport.

La seva **societat** estava organitzada a base de vincles familiars i de parentesc, tenint una indubtable jerarquització i existint relacions diverses amb altres poblats o assentaments del seu entorn, el que inclouria, la veïna capital del convent jurídic, *Lucus Augusti*, així com la part occidental Asturiana.

Hi havia un repartiment, encara que no gaire rígid, del **treball**: les dones havien d'ocupar-se fonamentalment de les labors domèstiques, del teixit i de tenir cura de la família i els animals, i fins i tot, també de la recol·lecció de fruits. Cultivaven, molien i guardaven el blat, la civada(de la que en feien una espècie de cervesa), així com els gla i altres fruits que recollien del camp i el bosc.

Al jaciment van aparèixer dos tipus de molins manuals, el pla, barquiforme o naviforme, i el circular, rotatori o giratori, que és el més abundant.

Els homes es dedicaven primordialment a la caça, a l'explotació i treball dels metalls, a certs oficis artesanals, al comerç, a les activitats bèl·liques, etc... a més de participar en altres feines com el treball de la terra o la recol·lecció.

La caça jugava un paper important, i igual que el bestiar, es feia d'ella un aprofitament integral. S'utilitzaven les pells, la carn, les veixigues, les banyes, els ossos, etc... a més d'altres aspectes de significació simbòlica també dignes de tenir en compte.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

A més de l'**economia** de subsistència, en majoritàriament autosuficient, deuen destacar també la mineria i metal·lúrgia, que van deixar abundants peces i objectes, com eines i útils d'ús artesanal i domèstic de molt diverses matèries (ferro, bronze, or, plom, ...).

Sobre la llengua que acostumaven a parlar, no en sabem res, degut a que era un poble majoritàriament sense escriptura, encara que al jaciment, hem trobat mostres de lletres i paraules en les ceràmiques i en altres peces.

S'hauria de suposar, en origen, una llengua indígena, que els especialistes comencen a emparentar amb el cèltic i/o amb el Lusità que, en tot cas, més tard es va veure substituït pel llatí com a llengua oficial del Imperi, en la seva variant vulgar o comú encara que incorporant o conservant elements i noms clarament preromans.

4.9 Les creences

Les creences, són com aquella matèria que queda pel Setembre. Són una qüestió encara a resoldre, tot i que els amulets poden tenir certa relació amb alguna creença, religió o ideologia, no es van trobar en aquest jaciment, fins ara, ni ares votives, ni restes de clara finalitat o funció religiosa, encara que alguna construcció, com la anomenada "casa llarga" situada al N.E de l'acròpolis, potser va poder tenir un ús o significació similar.

Amb tot això, la importància dels elements de la natura com el Sol, la lluna, les aigües, determinats arbres, i el raig i el tro, l'arc de San Martí... Sovint s'han posat en relació amb les creences dels habitants dels Castros com el de Viladonga, però entenen que aquests elements no s'han de confondre o interpretar-se com a divinitats pròpiament dites sinó on aquestes habiten, es reencarnen o es manifesten.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

D'una altra banda i com ja es va destacar al parlar del aspectes que encara necessiten investigacions, desconeixem la situació de la o les necròpolis del assentament o fins i tot els seus rituals funeraris. No obstant, per la cronologia tardana del Castro i pel seu context històrico-arqueològic, hem de suposar l'existència d'una o unes necròpolis de inhumació o enterrament, situades fora del recinte emmurallat de la "croa" (estaran potser en algun antecastro o en alguna àrea més exterior?) Aquesta pregunta doncs, haurà de ser resolta amb futures prescripcions i excavacions del jaciment i entorn, utilitzant també de forma auxiliar el folklore arqueològic i la tradició oral.

Algunes fonts històriques, tot i així, ens poden aportar dades per tractar de fer un possible i breu esquema de com s'estima que havia ser el panorama de les creences i la religió de la cultura Galaico-Romana, en la que està situada la ocupació de Viladonga.

Existeix un substrat religiós de cultes indígenes i locals i unes decisives aportacions del panteó clàssic Romà, que conviuen amb dos altres fets importants: el culte a l'emperador, i en l'època més tardana, l'arribada del Cristianisme. Però actualment, no teníem res d'això encara documentat ni a Viladonga ni al seu contorn més pròxim.

En certa relació amb tot això, hem de recordar que a les cultures antigues estava molt relacionat l'ús d'amulets, per exemple els relacionats amb la natura i sobretot la fecunditat o el culte al fal·lus. Els Romans feien d'aquest una exigència moral, precisament per ser el símbol del poder fecundant, a més de defensor contra " el mal d'ull", arribant així a servir d'ofrena o dedicació. A més dels santuaris amb ell i documentats en altres zones d'Hispania, s'esculpia, es gravava, o es dibuixava en objectes d'ús personal o en útils i instruments domèstics i es feia en diversos materials: cuir, metall, fang i pedra.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

Hi ha també altres possibles amulets de diferents formes, materials i funcions, de significació sexual o de qualsevol altre tipus, per als que se'ls hi suposa un valor profilàctic protector o simplement al·lusiu. Pot ser el cas dels vidres prismàtics de quars o el d'algunes destrals polides, convertits en les anomenades "pedres del raig".

D'altra banda, alguns materials d'adscripció Castrexa, i per a alguns autors d'arrels cèltiques, com els punyals d'antenes, van servir sense cap dubte d'armes.

BLOC VII. CONCLUSIONS

Després de tota la feina del treball arriba el moment on s'analitza que hem descobert, a que hem arribat, i aquest és el lloc on fer-ho.

Primerament m'agradaria parlar de la primera hipòtesi, la qual recordo que és *realment la societat Gallega és descendent dels Celtes o aquest fet és fruit del nacionalisme nascut amb força a finals del segle XIX? Actualment es manté aquesta ignorància per una intencionalitat política?* Així doncs em referiré en primer lloc a la primera pregunta, i és que jo, inicialment i com he exposat breument en la introducció del meu treball d'investigació, tenia el pensament que els Castrexos era una mena de gentilici dels Celtes, pensament que després de la investigació he descartat totalment ja que he descobert que no tenen res més a veure que la petita influència(igual que en el cas d'altres civilitzacions) que van tenir per la cultura Castrexa. Aleshores a que es devia aquesta relació de Gallecs com a Celtes? La resposta és clara. És una recerca de la identitat Gallega de caràcter forçat, impulsat per experts i autors que tenen la voluntat i desig de destacar la singularitat Gallega, ja que consideren que el territori Gallec té un passat i història que impulsen la població i estudiosos a la recerca de la identitat Gallega original. Tot i així, en relació a les meves paraules "*la resposta és clara*" hauria de remarcar que ho és en la meva opinió, en cap cas m'atreveixo a exposar les meves teories i pensaments com un fet real i fideligne, com fan molts autors els quals tenen amplis coneixements i renom. En referència a la segona part de la hipòtesi primària he pogut observar que realment hi ha una ignorància generalitzada sobre els orígens de la cultura autòctona, al menys aquestes són les conclusions que es poden extreure de les enquestes, les quals demostren que tot i que el currículum preveu un estudi del passat fins i tot habilitant un apartat just per a la cultura castrexa, aquesta educació una de dos, o no s'està aplicant de manera efectiva o no és correcta de cara a inculcar uns coneixements clars a la població sobre el seu passat, havent

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

de passar aquesta tasca als pares i familiars, què faran d'element divulgador de coneixements sobre la cultura pròpia de manera oral. Aleshores se'm creava una altre pregunta, per què? Per què hi ha aquest desconeixement? De nou la resposta se'm presenta de manera bastant simple, i es que la causa és la no inversió en feines d'excavació, de manteniment, de divulgació.... Actualment i basant-me en els contactes amb els que he mantingut converses, només pots aconseguir un ajut econòmic de part de la Xunta per dues vies: si el projecte que presentes té a veure amb el turisme directe (per exemple la creació d'un hotel), o si els recursos econòmics ja els vas aconseguir en el passat i actualment els hi estàs reportant beneficis.

Ara doncs queda per resoldre la segona hipòtesi la qual era una pregunta similar a que s'havia mantingut de la cultura castrexa tot i patir una forta romanització? O realment va haver-hi canvis? En efecte, la imposició de Roma i la seva cultura va provocar tota una sèrie de canvis i transformacions en els pobles Castrexos , en elements com la organització social, la qual ja hem observat que no era gaire jerarquitzada ni organitzada, ni molt menys sincronitzada, però a partir de la Romanització moltes de les poblacions Castrexes van començar a organitzar-se socialment com la societat Romana (tot i que a les poblacions rurals va costar més que s'implantessin aquesta mena de canvis), així veiem que la romanització no va fer-se de manera homogènia sinó que va afectar més les grans *oppidium*.

Un altre aspecte que també va canviar va ser l'activitat econòmica que estava sota el control de l'administració Romana, la qual, anava diversificant els castros, canviant la forma d'aconseguir propietats i d'explotar la terra, i fins i tot les activitats a les quals es dedicaven.

En resum les tradicions Castrexes en un principi es van anar mantenint però poc a poc, i també amb la influència dels homes que eren reclutats com a

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

militars al exèrcit Romà, que actuaven com “agents Romanitzadors”, la influència Romana va anar calant en la cultura Castrexa fins a crear la Galaico-Romana, la qual també va acabar evolucionant amb el pas del temps. Així doncs quedaria oberta la porta a seguir investigant sota la hipòtesi de si *realment s'ha mantingut alguna tradició castrexa, íntegrament, com per a que s'intentin recuperar?*

ANNEX I, ENQUESTA

Trabajo de investigación sobre los Castrexos

Estimado Sr. / Sra.:

Gracias por su colaboración. Esta encuesta es para mi trabajo de investigación de bachillerato sobre los Celtas, y en concreto el conocimiento de la población sobre ellos, sus respuestas ayudarán mucho en mi investigación.

1. ¿ Conoce alguna de estas leyendas?

- Torre de Hércules
- La Santa Compañía
- Leyenda del Apóstol Santiago
- Procesión das Xás
- El milagro de Bouzas
- El herrero de Castrelos

2. ¿ De que antigua sociedad vienen los Gallegos?

- Castrexos
- Fenicios
- Celiberos
- Griegos
- Hititas

3. ¿ Tiene usted constancia de los Orígenes (Castrexos) de la cultura Gallega? ¿ Quién se lo enseñó?

- No
- Si:

4. ¿ Tiene algún tipo de relación la Torre de Hércules con los (Castrexos)?

- No
- Si:

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

5. ¿ Cree usted que se promociona la cultura Celta o Castrexa, en Galicia?

- Sí
 No

6. ¿ Conoce o sabe de alguna actuación realizada por la Xunta de Galicia en relación a la difusión de la Cultura Gallega?

- No
 Sí

7. ¿ Cree usted que se conservan tradiciones Castrexas? ¿Cuáles?

- No
 Sí

8. ¿ Conoce o ha visitado alguno de éstos castros Gallegos?

- Castro de Viladoronga Castro de Baroña Castro de Santa Tegra Castro de San Cibrao de Las Ninguno de los anteriores

9. ¿ Qué le parece la recuperación de las fiestas Castrexas? ¿ Tiene sentido?

10. ¿ Cree que debería promocionarse la Cultura Castrexa, fuera de Galicia?

Model sense respondre de l'enquesta sencera.

ANNEX II, FULLETONS RECOLLITS ALS CASTROS

LOCALIZACIÓN Y ACCESO

El castro de Baroña se sitúa en el ayuntamiento de Porto do Son, al borde mismo de la ría de Muros y Nola. El acceso desde la capital municipal es muy sencillo, ya que solo hay que coger la carretera dirección Ribeira. Recorridos 4 km nos encontramos a mano derecha el punto de información y el área de acogida. Desde allí, nos acercamos al castro por un camino tradicional que, descendiendo hacia el mar, nos lleva directamente a los restos arqueológicos.

AYÚDANOS A CONSERVAR EL CASTRO

- Procura seguir el itinerario señalizado, gozarás plenamente de la visita evitando riesgos innecesarios.
- Los restos arqueológicos son delicados, no te subas a los muros, no remuevas tierra y no arranques piedras.
- No alteres la naturaleza moviendo y acumulando en montones las piedras de la playa.
- No eches basura en el castro ni en su entorno: el paisaje también es patrimonio.
- Respetar la flora y la fauna, estás en su hogar.

**CASTRO
DE
BAROÑA**
Porto do Son

Angel Concheiro Arqueólogo / Manuel Rodríguez Interpretación

QUIÉN VIVÍA AQUÍ

Este castro fue hogar de una comunidad de agricultores y ganaderos. Los restos encontrados en las excavaciones arqueológicas indican una gran importancia de la pesca y el marisqueo. Sus habitantes también practicaban artesanías complejas, como la metalurgia, la olería y el tejido.

UN POCO DE HISTORIA

El castro de Baroña fue uno de los primeros en ser excavados en Galicia. La primera actuación científica fecha de 1933, y después volvió a ser intervenido en amplia extensión en campañas periódicas durante el último tercio del siglo XX. En el año 2012 fue objeto de una profunda restauración que le devolvió parte de su aspecto y grandeza originales.

QUÉ VEMOS

En la punta del castro podemos ver los restos de un asentamiento fortificado de la Edad del Hierro. En su apariencia actual fue construido a finales de esta etapa, la última de la Prehistoria y se abandonó en Época romana, seguramente en la segunda mitad del siglo I d. C.

Lo primero que resalta es su emplazamiento, en una pequeña península rocosa de relieve muy accidentado. Para construir el poblado, sus habitantes realizaron muchas obras de acondicionamiento. Levantaron socacos y grandes plataformas con muros de contención en los que dispusieron sus viviendas, talleres y almacenes: pequeñas construcciones de muros de cachotería y planta redondeada u oval. Todo el conjunto habitado estaba protegido por un fuerte sistema defensivo, organizado en varias líneas sucesivas de murallas y un foso excavado en las rocas.

ITINERARIO DE VISITA

La visita es libre, pero para que goces más de ella te proponemos un itinerario seguro y útil. Comienza justo a partir de la mesa de Interpretación que está señalada por medio de balizas de madera. La flecha situada en el plano superior indica la dirección que debes tomar. Durante el recorrido, puedes contemplar algunos de los vestigios más imponentes de la arquitectura castrexa: el foso y la primera línea defensiva, la gran puerta de acceso a los recintos habitados, la muralla monumental o las escaleras interiores. Una vez rematada la visita, para volver al punto de partida sólo tienes que hacer el camino a la inversa.

1. Foso defensivo
2. Primera muralla
3. Segunda muralla
4. Puerta
5. Recintos habitados
6. Escaleras interiores

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

O MASAT, Museo Arqueolóxico de Santa Trega, inaugúrase no seu emrazamento actual no ano 1953 por iniciativa da Sociedade Pro-Monte nun edificio do arquitecto Antonio Palacios. A misión do Museo consiste en conservar, investigar, clasificar e divulgar os achados nas diferentes escavacións realizadas no Castro de Santa Trega, poboado castrexo-romano que entre os séculos I a. C e I d. C. atravesa pola época de maior esplendor.

Os fondos do Museo recollen innumerables pezas desde os primeiros descubrimentos arqueolóxicos alá polo ano 1862, sendo a partir de 1914 cando se inician case de forma sistemática as diferentes campañas de estudo que porán de relevo a importancia no ámbito internacional do xacemento. No ano 1931 o Castro foi declarado Monumento Histórico Artístico Nacional; non obstante, unicamente o dez por cento das vinte hectáreas do xacemento foi estudado.

O Museo organiza o seu deseño expositivo de forma dinámica e didáctica. Os obxectos expostos, procedentes dos xacementos arqueolóxicos dispersos polo monte, agrúpanse en torno a cinco áreas temáticas:

- Período Paleolítico e Neolítico.
- Metales e gravados rupestres.
- Período Castrexo
- Período Romano.
- Sociedade Pro-Monte e escavacións arqueolóxicas.

Información:

Apertura:
Do 1 de febreiro ao 31 de decembro.
Aberto de martes a domingo. Luns pechado.
Horario de inverno: de 10:00 a 17:00 horas.
Horario de verán: de 9:00 a 20:00 horas.

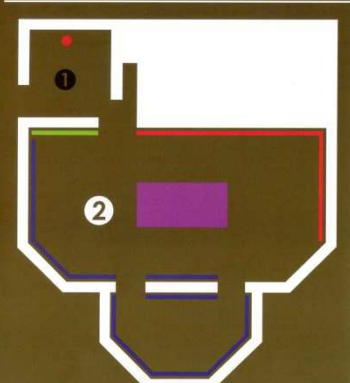
Del 1 de febreiro ao 31 de decembre.
Aberto de martes a domingo. Luns cerrado.
Horario de inverno: de 10:00 a 17:00 horas.
Horario de verano: de 9:00 a 20:00 horas.

Teléfono de contacto: 690 017 038

Nas escavacións realizadas no Castro de Santa Trega fixéronse numerosos achados entre os que destacan a colección numismática, a de labras e o torques de ouro. Os obxectos recuperados, xunto con outras investigacións e análises permiten elaborar hipóteses de como era o modo de vida da xente que habitou nos castros: a súa vida cotiá, que tecnoloxías utilizaban, formas de organización social, as súas crenzas, etc.

LIÑA DO TEMPO

MUSEO ARQUEOLÓXICO

Situación do MASAT.

MASAT MUSEO ARQUEOLÓXICO DE SANTA TREGA

AREA EXPOSITIVA

- Período Paleolítico e Neolítico.
- Período Paleolítico y Neolítico
- Metales e gravados rupestres. Período Castrexo. Metales e gravados rupestres. Período Castrexo.
- Período Romano
- Período Romano
- Sociedade Pro-Monte e escavacións arqueolóxicas.
- Sociedade Pro-Monte e escavacións arqueolóxicas.

Fulleto del castro de Santa Trega.

Gallecs, Celtas o fruit del nacionalisme del segle XIX?

COMO CHEGAR

COORDENADAS GPS: 42°21'36.8N 8°01'49.5"W

Desde Ourense (25 km): A-52 dirección Carballiño, saída 240; AG-53 dirección Santiago/Carballiño, toma saída 79 e AG-54 dirección Maside ata saída 1 dirección San Amaro.

Desde Santiago (80km): AG-59 dirección Ourense, continúa por AG-53, toma saída 78 e incorpórate a AG-54 dirección Maside ata saída 1 dirección San Amaro.

Desde Pontevedra (75 km): N-541 dirección Ourense ata Carballiño e AG-54 dirección Maside ata saída 1 dirección San Amaro.

Desde Vigo (80 km): A-52 dirección Ourense, toma saída 252 hacia N-120 dirección Ribadavia e OU-0411 en Razamonde dirección San Amaro.

Desde Lugo (100 km): N-540 dirección Chantada, incorpórate a LU-201 e LU-901 dirección Carballiño; continúa por AG-53, toma saída 78 e incorpórate a AG-54 dirección Maside ata saída 1 dirección San Amaro.

Parque Arqueolóxico da Cultura Castrexa
Lansbrica

www.pacc.es

CONTACTO
Parque Arqueolóxico da Cultura Castrexa Lansbrica
San Cibrao de Lás s/n CP 32455
San Amaro/Punxín, Ourense
info@pacc.es
reservas@pacc.es
988 267 285

Benvidos ao Parque Arqueolóxico da Cultura Castrexa Lansbrica (PACC)
San Amaro/Punxín (Ourense)

Un espazo fundamental para coñecer a cultura castrexa do noroeste peninsular, a través dun dos seus elementos máis significativos: o castro, poboado fortificado habitado de forma permanente polas sociedades da Idade do Ferro.

Horarios:
Aberto: 1 de outubro a 30 de xuño de 10:00 a 18:00 horas, de martes a domingo.
Semana Santa e fins de semana de abril, maio e xuño de 10:00 a 20:00 horas.
1 de xullo a 30 de setembro de 10:00 a 20:30 horas.
Pechado: Luns non festivos, 1 de xaneiro, 24, 25 e 31 de decembro.

O horario da billeteira remata 1 hora antes do peche do Parque.

Ven a coñecer o territorio dos poboados fortificados

Tarifas:
Entrada xeral: 5 €
Entrada reducida: 3 € (menos de 7 a 14 anos, maiores de 65, universitarios, desempregados, familias numerosas, persoas con discapacidade e grupos a partir de 10 persoas).
Entrada gratuíta: ata 6 anos.

Visita guiada polo xacemento de Lás: 2 €
Talleres: 3 €

Consulta na nosa axenda mensual o catálogo de ofertas e actividades do Parque.

- 01.** Un dos equipamentos culturais de referencia no contexto europeo, cunha extensión de máis de 20 hectáreas e todas as infraestruturas para ofrecer unha experiencia única.
- 02.** Un dos xacementos castrexos máis importantes do noroeste peninsular, que sorprende pola súa monumentalidade así como polo seu excelente estado de conservación, onde o visitante poderá imaxinarse a vida nun castro de fai 2.000 anos.
- 03.** Unha exposición estable atractiva e deseñada para o goce de todos os públicos, onde coñecer dunha forma divertida como vivían as sociedades da Idade do Ferro en Galicia.
- 04.** Un programa de actividades pensado para todos os tipos de público, onde a participación e a experimentación ocupan un lugar principal, trasladando ó visitante á Idade do Ferro galega dunha forma emocionante e lúdica.

Fulletó de San Cibrao de Lás

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

CONDICIONES DE VISITA

El Castro, que está abierto de forma permanente, es de visita gratuita, debiendo utilizarse siempre la muralla y los espacios para circular indicados en el plano, sin pisar ni alectar nunca las estructuras y muros del yacimiento.

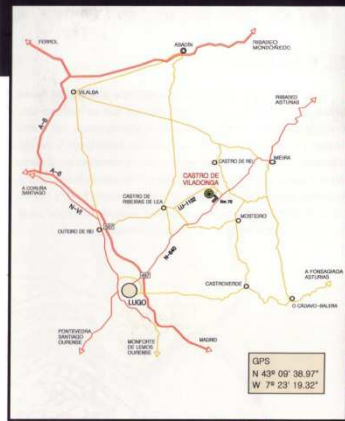
El Museo tiene unas condiciones de visita que pueden variar según la normativa vigente en cada momento: entrada gratuita para menores de 18 años y mayores de 65 o jubilados, para grupos escolares u organizados, y también los sábados por la tarde y los domingos todo el día para el público en general. Existen además tarifas reducidas y exenciones para determinados colectivos, situaciones y días del año y con motivo de exposiciones temporales.

Las visitas de grupos organizados, sean escolares o de otro tipo, deben anunciarse con antelación, teniendo en cuenta la conveniencia de hacer subgrupos (preferentemente no superiores a 30/35 personas), por el propio espacio disponible y para facilitar el aprovechamiento didáctico de la visita, organizándose de manera que unos vean el Castro mientras otros están en el Museo, siempre con sus profesores en el caso de grupos escolares.

El Museo dispone de unos *Programas de Acción Didáctica*, con explicaciones, textos, gráficos y fichas para uso de profesores y/o alumnos. Este material de base se facilita a los profesores y centros de enseñanza que lo soliciten.

Sala 1 del Museo

HORARIO:

Abierto todos los días (salvo 24, 25 y 31 de diciembre, 1 y 6 de enero)
De marzo a octubre: 10 a 20 h.
De noviembre a febrero: 10 a 19 h.

27259 - Castro de Rei (Lugo)

Tel.: 982 31 42 55 - Fax: 982 31 41 94

museo.viladonga@xunta.es

museo@aviladonga.es

www.museocastroviladonga.xunta.es

www.aviladonga.es

MUSEO del

Castro de Viladonga

XUNTA DE GALICIA

Vista del Castro

EL CASTRO

Los trabajos arqueológicos realizados desde 197 hasta ahora, los materiales aparecidos (de los que se expone sólo una selección de los más singulares y significativos), así como el tipo y disposición de las estructuras defensivas y de las diferentes construcciones, evidencian un asentamiento continuado en el Castro de Viladonga, importante sobre todo en época tardorromana (entre los siglos III y V de nuestra Era), y hacen de él un sitio clave para estudiar y conocer la evolución de la Cultura Castreña en la etapa Galaico-romana.

El Castro (ver Plano) consta de varios recintos de murallas / fosos (hasta cuatro por el lado Este, - marcados con M y F en el plano -) dos antecastros o áreas de expansión (- AC -), aún sin excavar en extenso y en uno de los cuales está la entrada de una cueva (- CV -), y una gran corra central o acrópolis interior, que es donde se hallan la mayoría de las construcciones descubiertas hasta ahora, articuladas a los lados de dos caminos que cruzan el Castro de Norte a Sur y de Este a Oeste y de una onda interior paralela a la murala principal (- - -), igual que existen otras zonas de paso o espacios para circular (- - -), que hoy se pueden usar (al igual que la muralla) para hacer la visita al

La importancia arqueológica y el interés histórico del Castro de Viladonga, la cantidad y la calidad de los materiales aparecidos, así como la necesidad de investigarlos y exponerlos en su propio contexto, hicieron que el Ministerio de Cultura crease en 1983 el **MUSEO DEL CASTRO DE VILADONGA**, en un edificio que había sido construido entre 1976 y 1978. Su acondicionamiento, instalación y montaje así como su apertura al público tuvo lugar en 1986. Entre 1992 y 1994 se realizaron importantes obras de ampliación y reforma de las instalaciones, sufragadas por la Xunta de Galicia, a quien corresponde la gestión del Museo desde 1990.

El Museo está situado al pie de la última muralla del Castro, y se llega a él fácilmente desde el km.70 de la carretera N-640, de Lugo a Asturias, a 23 Km. al N.E. de Lugo.

Desde 1989 existe una *Asociación de Amigos del Castro de Viladonga* que tiene como fines primordiales potenciar y difundir las actividades culturales, científicas y didácticas del Museo, así como promover la protección y el conocimiento de este sitio y del Patrimonio Cultural en general.

Fulletó del museu del castro de Viladonga.

ANEX III, MATERIAL DE DIFUSIÓ CULTURA CASTREXA(Fulletons)

El Castro de Santa Tegra està localitzat a l'ajuntament de A Guarda, a la província de Pontevedra.

El Castro, va estar poblat entre el s. I aC i mitats del I dC, encara que és possible que estigués poblat des d'abans.

El jaciment, està localitzat en un turó estratègicament situat sobre la desembocadura del Miño, cosa que va ser determinant per al desenvolupament del poblat, ja que podia controlar les mercaderies ambades per mar i el tràfic fluvial del Miño.

És un dels Castros més grans de la cultura castrexa, amb unes 20 hectàrees aproximadament, és a dir, és una gran "oppidum", el que significa que era una gran ciutat fortificada.

CASTROS A GALICIA

Material de divulgació en format de fulletó, de la Cultura Castrexa de la antiga Gallaecia, actual Galicia (Espanya).

-Tamara Rodríguez Fontao-

El Castro de Baroña, està localitzat a l'ajuntament de Porto do Son, a la província de La Corunya.

Aquest castro va ser l'habitat d'una comunitat d'agricultors i ramaders. Les restes trobades a les excavacions, a més, li donen gran importància a la pesa, l'artesania de la metal·lúrgia i el teixit.

El Castro de Baroña va ser un dels primers en ser excavat a Galicia, i en el 2012 se li va fer una gran restauració que li va tornar la seva monumentalitat original.

El punt curos del jaciment és la seva localització en una península rocosa de relleu molt accidentat, a la que els seus habitants van haver d'acondicional i crear un fort sistema defensiu de muralles i fosos per a defensar-se.

El Castro de San Cibrao de Las, està localitzat a l'ajuntament de San Amaro, a Puntín, dins la província d'Ourense i està acompanyat del "parc arqueològic de la cultura Castrexa, Lansbrica (PACC)".

El parc arqueològic, té una exposició estable i atractiva dissenyada per a tots els públics amb l'objectiu de que es comprengui el Castro i el que va significar en la seva època.

El castro és un dels més importants del NO peninsular i sorprèn per la seva monumentalitat i excel·lent estat de conservació.

Es creu que aquest castro va ser una gran "oppidum", és a dir ciutat, anomenada Lansbrica, que ocupava uns 14.000m².

El Castro de Viladonga, està localitzat a l'ajuntament de Castro de Rei, a la província de Lugo.

El castro ha estat excavat des de l'any 1971 fins a l'actualitat i s'ha descobert que és un castro Galaico-Romà.

El castro, consta de diversos recintes de muralles i fosos, dos antecastros i una gran corona central o acrópolis central.

El museu es va construir entre el 1976 i el 1978, encara que amb l'objectiu de conservar els materials trobats. El 1989 es va crear l'associació d'amics del castro de Viladonga, que té com a fi potenciar i difondre les activitats del Castro.

ANEX IV. GRAELLA DE CONTINGUTS DIDÀCTICS

GRUP CLASSE	DURADA	TÍTOL DE LA UNITAT	CURS ESCOLAR	PROFESSOR/A
2n de Primària	6 sessions	La Cultura Castrexa	2014/15	Tamara Rodríguez
MATÈRIA				
Coneixement del medi natural, social i cultural.				
METODOLOGIA				
ACTIVITATS		MATERIAL	ORG. SOCIAL	ACT. AVALUACIÓ
Inicials	Control oral	Presentació gràfica (suport)	Tot el grup classe	S'avaluarà el conjunt amb una pluja d'idees.
Desenvolupament	Crear "maquetes" dels habitatges amb retallables	Tisores, barres de pegament, colors, ...	Individual	
	Pintar imatges d'eines i elements característics.	Elements plàstic com: pinzells, pintura, colors, ...	Individual	
	Creació de dibuixos unint punts.	Llapis de colors, pintures, ceres, ...	Individual	
Síntesi	Visita a un castro proper	-	Grup classe	
	Elaboració mural coneixements apresos sobre la cultura Castrexa	Tisores, barres de pegament, colors, pinzells, pintura, colors,...	Grup classe	

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

GRUP CLASSE	DURADA	TÍTOL DE LA UNITAT	CURS ESCOLAR	PROFESSOR/A
4t de Primària	6 sessions	La Cultura Castrexa	2014/15	Tamara Rodríguez
MATÈRIA				
Coneixement del medi natural, social i cultural.				
METODOLOGIA				
ACTIVITATS		MATERIAL	ORG. SOCIAL	ACT. AVALUACIÓ
Inicials	Control Oral	Presentació gràfica (suport)	Tot el grup classe	S'avaluarà tot el conjunt d'activitats amb una pluja d'idees.
Desenvolupament	Situar castros en un mapa	Tisores, barres de pegament, colors, ...	Individual	
	Estudi dels oficis i eines que utilitzaven	Apunts o dossier elaborat pel professor	Grup classe	
Síntesi	Visita a un castro proper	-	Grup classe	
	Elaboració conte/còmic on s'expliqui la història del castro visitat.	Tisores, barres de pegament, colors, pinzells, pintura, colors,...	Grup classe dividint-se els capítols o vinyetes	

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

GRUP CLASSE	DURADA	TÍTOL DE LA UNITAT	CURS ESCOLAR	PROFESSOR/A
6è de Primària	6 sessions	La Cultura Castrexa	2014/15	Tamara Rodríguez
MATÈRIA				
Coneixement del medi natural, social i cultural.				
METODOLOGIA				
ACTIVITATS		MATERIAL	ORG. SOCIAL	ACT. AVALUACIÓ
Inicials	Control oral	Presentació gràfica (suport)	Tot el grup classe	S'avaluarà tot el conjunt d'activitats amb un treball pautat pels professor.
Desenvolupament	Activitats de contextualització històrica de la cultura	Apunts, tisores, barres de pegament, colors, ...	Grup classe	
Síntesi	Visita a un castro proper	-	Grup classe	
	Elaboració mural sobre un tema escollit pels grups	Tisores, barres de pegament, colors, pinzells, pintura, colors,...	Grups de 2-3 persones	

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

GRUP CLASSE	DURADA	TÍTOL DE LA UNITAT	CURS ESCOLAR	PROFESSOR/A
2n de la ESO	6 sessions	La Cultura Castrexa	2014/15	Tamara Rodríguez
MATÈRIA				
Ciències socials, geografia i història				
METODOLOGIA				
ACTIVITATS		MATERIAL	ORG. SOCIAL	ACT. AVALUACIÓ
Inicials	Control oral	Presentació gràfica (suport)	Tot el grup classe	S'avaluarà tot el conjunt d'activitats amb un examen tipus test.
Desenvolupament	Situar castros en un mapa	Tisores, barres de pegament, colors, ...	Individual	
	Estudi de la societat, de la economia i la organització del poder dins els castros	Apunts o dossier elaborat pel professor	Grup classe	
Síntesi	Visita a un castro proper	-	Grup classe	
	Elaboració d'un PowerPoint d'un dels àmbits estudiats.	Ordinador i programa de creació de diapositives.	Grups de 2-3 persones	

BIBLIOGRAFIA

ARIAS VILAS, F., *A romanización de Galicia*, Vigo: A Nosa Terra, 1992.

ARIAS VILA, F.- DURÁN FUENTES, M^aC., *Museo do Castro de Viladonga*(Xunta de Galicia), Santiago de Compostela, 1996.

BARBOSA ÁLVARES, J.M., *Atlas histórico da Galiza*, Sant Cugat del Vallès: Edições Galiza, 2008.

CALO LOURIDO, F., *A Cultura Castrexa*, Vigo: A Nosa Terra, 1993.

CHAMOSO LAMAS, M., *Las excavaciones del Castro de Viladonga y la problemática que plantean sus resultados, actas del coloquio sobre el bimilenario de Lugo*, Lugo 1977. Pàgines 41-46.

DURÁN FUENTES, M^aC., *Moedas do Museo do Castro de Viladonga*, (Xunta de Galicia), Santiago de Compostela, 2009.

IGLESIAS AMORÍN, A., *A Galicia da II República*, Santiago de Compostela: Lóstrego, 2010.

LAGE PILLADO, M., *Fíbulas Galaico-Romanas do Castro de Viladonga*, (Col. Estudos de Museos 1, Xunta de Galicia), Santiago de Compostela, 2004.

LÓPEZ POMBO, L., *Castro de Rei. Historia, arte y patrimonio*, (Deputación Provincial de Lugo), Lugo, 1999.

PEÑA SANTOS, A. de la, *Galicia. Prehistoria, Castrexos e primeira romanización*, Vigo: A Nosa Terra, 2003.

RODRÍGUEZ CASTELAO, A., *Sempre en Galiza*, Buenos Aires: As Burgas, 1944.

RODRÍGUEZ CORRAL, J., *A Galicia Castrexa*, Santiago de Compostela: Lóstrego 2009.

Gallecs, Celtes o fruit del nacionalisme del segle XIX?

WEBGRAFIA

ANÓNIM, "*Arqueoturismo en Viladonga*". Creat a l'Agost de l'any 2000.
<http://www.arqueoturismo.net/hispania/galicia/lugo/viladonga.htm>. 21 Juny.

ANÓNIM, "*Celtas, organización social.*" 27 de Maig 2014.
<https://galiciameigablog.wordpress.com/2014/05/27/celtas-ii-organizacion-social/> 3 de Gener 2015.

ARIAS VILAS, F., "*Arqueología Lucense desde el aire*". Data no especificada.
<http://aaviladonga.es/webantigua/e-castrexo/es/aexpaire.htm> . 26 de Juliol 2015

MC FERROD, Seosamh, "*Historia y orígenes de los Celtas*" (blog). Creat l'any 2009.
<http://universo-celta-historia.blogspot.com.es/> . Última visita 21 Juny 2015

MORALES, T., "*El nacionalismo Gallego*". 12 de Juny del 2013.
<http://blogdetomasmorales.blogspot.com.es/2013/06/el-nacionalismo-gallego.html> . 3 de Gener de 2015.

PASCUAL, G., "*Más que petroglifos*". 15 de Maig de 2013.
<http://masquepetroglifos.blogspot.com.es/> . 28 de Decembre 2014.

SÁNCHEZ MONTAÑA, C., "*Urbanismo en los castros Galaico-Romanos*". 2009
<http://galiciaromana.blogspot.com.es/2009/02/urbanismo-en-los-castros-galaicos.html> 27 de Decembre del 2014.